

JOZEF MARTINKA

Z HISTORICKEJ GEOGRAFIE OBLASTI TRIBEČA

V historickej geografii Slovenska sa nedá poukázať na iné také obdobie geografických zmien, v ktorom by ich bolo bývalo viac a boli by prenikavejšie za taký krátky čas ako od r. 1948. Tieto zmeny sa zaznamenávajú najmä v hospodárskej geografii. Týkajú sa predovšetkým vzniku a rozmiestovania prvotnej a druhej výroby a v súvislosti s tým aj pohybu obyvateľstva, osadníctva, ubúdania ruralizmu, dedinskej starobylosti, katastrálneho obrazu poľa, zakladania energetických základní, zhustovania elektrického vedenia, využívania prírodných výhod pre zdravie pracujúcich, rozvoja kultúrnych ustanovizní, rozmachu dopravníctva atď.

No zaznamenávajú sa aj zmeny patriace do fyzickej geografie, najmä čo sa týka vodných tokov, pohybov pôdy, ovplyvňovania vetrov atď.

Nebývalé zmeny geografických pomerov na Slovensku sa rýchle a plánovito dejú priam pred našimi očami. Azda preto vidíme vypuklo len ich časti, ale už nie tak celok s účinkami, ktoré budú nasledovať. Je to tak, ako keď sa človek veľmi zblízka díva na premohtnú budovu vo výstavbe. Priestorová a časová veľkosť sa primerane uplatňuje až v perspektíve, keď je možné porovnávanie. Pre takúto potrebu, pre zistenie náležitého pomeru medzi geografiou dneška a dávnej minulosti jednej oblasti ČSR sme vybrali tribečskú oblasť, lebo o nej sa zachovali viac než tisícročné údaje, staršie než z iných krajov Slovenska. V tejto úvahe sa však predkladá len úzky výsek vývoja, a to výskum postupného znikania a rozširovania najzákladnejšej výroby, tvorby polí v Podtribečí.

Najprv sa podáva náčrtok rekonštrukcie prírodnej vystrojenosti (natúralneho krajobrazu) pred jej zabráním do kultúry a potom rôzne typy techniky vyrábania poľa z lesa (kultúrny krajobraz) pri počiatočnom kolektívnom vlastníctve.

Pôvodné pomery prírodné

Vymedzenie oblasti. Pod Tribečom a Podtribečím sa v tejto úvahe v širšom zmysle rozumie územie medzi riekou Nitrou, Žitavou a ich spojkou Tormášom a na severe Hornoveským potokom a veľkopoľským sedlom, teda i časť žitavskej tabule. V užšom zmysle sa rozumie len Tribečské pohorie od úpätnice vyššie zhruba rovnobežne s osou rieky Nitry. Hranicou medzi pohoriami Tribeč a Vtáčnik a Pohronským Inovcom je aj v tomto prípade Hornoveský potok a veľkopoľské sedlo. Občas sa označovala časť tohto územia ako Nitrianske pohorie (Neutraer Gebirge). Rozsah tejto oblasti v užšom zmysle je vyše 500 km² (1/8), v širšom zmysle vyše 800 km². Na územie v širšom zmysle pripadá 97 samostatných obcí s počtom obyvateľov 116 652 podľa stavu z 30. júna 1948 (2).

Prehľad morfológie. Tribečské pohorie tvorí pretiahnutý polostrov, ktorý

vybieha zo stredoslovenských pohorí do komárňanskej panvy. Z tejto povahy pohoria vyplývajú niektoré polohové výhody a nevýhody pri osádzaní oblasti. Tribeč v užšom zmysle slova je horské územie, a to stredohorské. Klenba pohoria je najvyššie vyklenutá vo svojom strede Veľkým Tribečom, avšak ani tento nedosahuje vrchnú medzu stredohôr, ale len výšku 829 m nad hladinou mora. Dĺžka pohoria od mesta Nitry po veľkopoľské sedlo je zhruba 50 km. Najväčšiu šírku dosahuje pohorie medzi Topoľčanmi a Topoľčiankami, a to necelých 20 km.

Priechodov cez chrbát pohoria, využívaných dopravne, je niekoľko: medzi Žíranmi a Salakúzmi (jeho najvyššie miesto je 280 m), ďalej medzi Kostoľanmi pod Tribečom a Hornými Lefantovcami (300 m). Krásna horská hradská vedie medzi Topoľčiankami — pri Skýcove — a Veľkými Uhercami šikmo cez celé pohorie, cez vrcholný bod na ráztoke Nitry a Žitavy (526 m) (3/206). Rovnobežne so severným okrajom pohoria vedie cesta z Pohronia do Ponitria, zo Žarnovice cez veľkopoľskú brázdú do Oslian.

Doliny majú pokračovanie v tektonických poklesoch priekom cez klenbu pohoria. Od dolinných zátok do trupu pohoria je úpätnicová čiara pohoria kľukatá, v Ponitri na pohľad zákulisovitá. Tieto zátoky majú chránenú polohu, preto sa v nich utvárali osady, ktoré v oblasti patria medzi najstaršie. Podľa zátok a ich pokračovaní v zníženinách pohoria možno rozdeliť Tribečské pohorie na niekoľko častí. Najjužnejšia je súvršie Zobora (618 m), na rozšírenejšej severovýchodnej časti je súvršie Pliešky (567 m); na severozápadnej časti je súvršie Veľkého Tribeča (829 m); ďalej na severozápad je súvršie Razdielu (Hrubý vrch 736 m) a na severovýchode súvršie Sokolča (801 m).

Potoky stekajúce z pohoria si povymieľali doliny a väčšie-menšie kotliny. Jednou z nich je tribečskokostolianska kotlina, do ktorej sa človek dostal hore potokom Drevenica; ďalej kľačianska kotlina, do ktorej sa ide dolinkou Čerešňového potoka; zlatnianska kotlina, do ktorej vedie cesta pozdĺž Stráňanského potoka; Žitavka i Jelšovka taktiež vymleli menšiu kotlinu. Tieto sú všetky na juhovýchodnej strane pohoria. Na opačnej, severozápadnej strane je najvýraznejšia klišská kotlina, z ktorej si zbiera prítoky potok Vičoma. Aj Hornoveský a Drahožinský potok tvoria kotlinovité rozšíreniny, ktoré poskytovali človekovi príležitosť na osadenie. V súvrší Razdielu vytvoril Drahožinský potok kolačniansku kotlinu a Kostolianský potok zasa jedľovokostolianskú kotlinu. V súvrší Razdielu vznikla pri Hornoveskom potoku i radobická kotlina.

Geologický prehľad. Ponúka sa otázka, či má Podtribečie také geologické zloženie, ktoré mohlo lákať človeka, aby sa v ňom osádzal, alebo či obsahuje toľko nerastných surovín, aby sa nimi úspešne mohlo vytláčať menej účelné využívanie lesov.

Geologické zloženie Tribeča je také, že ho človek na nižšom stupni kultúry len málo mohol využívať. Tribeč je bezhrebeňové pohorie s kryštalicým jadrom. Na jeho primerane širokom chrbte sa nepravidelne zoskupujú kremencové a vápencovo-dolomitové vrchovce. Kryštalicé jadro sa skladá prevažne zo žuly s oboma sľudami. No vyskytuje sa celý rad obmien, a to kremenitý diorit na zoborskom konci cez žulové, rulové prechody po amfibolit, porfyroid a chlortické až seritické bridlice na severnom okraji Tribeča (4/61).

Na takomto jadre ležia po oboch stranách pohoria permsko-druhohorné vrstvy, najviac kremencové (5/422). Miestami sa udržali pred odnosom aj vápence, napr. na Žibrici; východne od Janovej Vsi sa nachodí strakatý vápenc (mramor).

na východ od Ješkovej Vsi sa vyskytuje biely drobnozrnný kryštálový vápenec (mramor). Prvotriedny plný mramor krásnej čiernej farby (chat noir) sa našiel severne od Klížskeho Hradišťa, šedý vápenec je pri Kovarcoch, popolavý vápenec pri Mecheniciach, dolomit a červenkový vápenec pri Nitre (6/25), šedý vápenec na sever od Pohraníc, tmavošedý dolomit na východ od Salakúz, šedý, bitumenický vápenec pri Nitrianskej Strede. Vrstevnatý kremenec sa našiel na juh od Súloviec, sladkovodný, na stípy, schody súci vápenec na západ od Klátovej Novej Vsi, zelenkový andezit južne od Klátovej Novej Vsi, červenkový vápenec pri Dražovciach, biely až popolavý kremenec súci aj na výrobu skla pri Badiciach a východne od Čeladínec a Solčian (6a/196).

Na okrajoch skupiny Sokoleč sa nachodí železná ruda (limonit), za M. Terézie pokusne spracovávaná v „slovenskej peci“. Pri Zlatne a Jedľových Kostoľanoch kedysi dobývali zlatú rudu (7/76). Novšie sa dobýva pri Obyciach hnedé uhlie (8/191 n.).

Z uvedených údajov vidieť, že geologické zloženie oblasti Tribeča ako geografické prostredie pre vývoj spoločnosti nepatrilo medzi prvotné príčiny, pre ktoré by sa bola oblasť zaľudňovala prv než susedné oblasti.

Klimatický prehľad. Klimatické výhody Podtribečia, najmä úslnné stráne, úpeče, taktiež pudove využíval osadotvorný človek. Takmer celý juhovýchodný svah Tribeča možno pokladať za úpeč. Ale aj južné svahy kulisovitých výbežkov severozápadného svahu poskytovali príjemné teplé plochy, len nie v takej veľkosti a súvislosti ako na juhovýchodnom svahu. Slnčná poloha lákala tým, že z jari tam kopnelo ponajprv, tráva tam pučala najsamprv, statok sa tam mohol pást najskoršie. Neskôr sa takéto miesta južnej polohy výhodne využívali pre vinohradnícku kultúru. Novým dôkazom výhodnej agrikultúrnej polohy juhovýchodného svahu pohoria je botanická záhrada v Mlyňanoch s južnými strmami a krami alebo Rozkoše, kedysi ovocinársky veľkosad pri Mankovciach. Naznačené úslnné miesta boli trocha chránené aj pred studenými a vytrvalými vetrami zo severných smerov. Podľa polohy by sa zdalo, že tieto miesta spadali do dažďovej tône, keď pršky prichádzajú zo severozápadu. Ale táto možnosť sa málo uplatňovala, lebo pohorie je nízke, v priemere 585 m a časť zrážok prichádza z južných smerov (9/25).

Chránenosti uvedených svahov nasvedčuje aj ten fenologický zjav, že v zátoke Horných Lefantoviec výnimočne zostáva dub (*Quercus Austriaca* var. *subperennis* a *Quercus lanuginosa*, *Quercus pubescens*) niekedy aj v zime zelený (10/358).

Pedologický prehľad. Na akosť pôdy človek dlho nepozeral ako na bezprostredného činiteľa, ktorý dáva príležitosť na zakladanie osád. Pás v šírke 1—5 km na dne doliny Nitry a asi len spolovice také široké dno žitavskej doliny boli vo veľkej časti roku až prihojne zavlažované nivy, a preto neboli súčasne na priame osídlenie. Človek sa teda osádzal na priliehajúcich terasách alebo v dúpätách vhlbovaných bez veľkej námahy do sprasovitej pôdy brehov, briežkov, alebo na ostrohoch, ktoré vybiehajú do nív, a na teplých, suchých hrúdoch, dynách ležiacich na nivách. Pre menší sklon a hojnejšie vodné toky Požitavie bolo ešte vlhkejšie ako Ponitrie. Hojné nivy v Podtribečí boli, pravda, spoľahlivou základňou pre chov dobytká (11/29).

Tribeč aj zo stanoviska pedologického tvorí polostrov, na svahoch ktorého sú rôzne druhy pôdy pásmovito utvorené. Na rozsiahlejšom juhovýchodnom svahu sú pásma širšie než na strmšom a užšom svahu severozápadnom (12/20). Na

chrpte pohoria z vylúhovaných úlomkov pozostávajúce skeletové (brhľové) pôdy tvoria ostrov. Okolo tohto ostrova sa steli na oboch svahoch, ale širšie na juhovýchodnom podzolové pôdy od Zobora po Sokoleč a majú pokračovanie ďalej na Vtáčniku a Žiari. Poniže podzolového pásma nasleduje najmä na západe zvlášť úrodný hnedozemný pás, ktorý má počnúc od Topoľčian na juh nábeh k černozi. (Porekadlo: Nitrianska Streda leží uprostred chleba.) Na dne oboch dolín sa ťahajú, pri Nitre viac na východnom brehu, aluvióny s nezrelou pôdou (13/26).

Floristické a faunistické prednosti Tribeča. Zpomedi porastov Podtribečia poskytovali prvým obyvateľom oblasti príležitosť na dlhšie alebo trvalé osadenie bujnotrávnatej nivy s riedkym stromovým. Poskytovali svetlo, teplo, rozľhad a istú základňu pre chov dobytká. Okrem toho na dne dolín bola hojnosť v iných krajoch podnes starostlivo zbieranej, ryži podobnej „vodnej kaše“ (*Glyceria fluitans* R. B.), semená ktorej kedysi dobre mohli dopĺňať nepostačujúcu úrodu bra (*Panicum italicum* L.), pšena (*Panicum miliaceum* L.), jednozrnky (*Triticum monococcum* L.), pšenice, jačmeňa atď. Na močaristom dne dolín bolo mnoho „vodného orecha“ (*Trapa natans* L.); na lúskanie jeho sladkastého, múčnatého jadra sa vyrábala oveľa neskoršie aj osobitný nôž. Pre dôležité denné potreby vznietenia ohňa tam hojne rástlo rôzne sítie (*Juncus*...).

Podľa tohto skutočného charakteristického porastu sa volá ľavé rameno rieky Nitry poniže mesta Nitry „Sitín“ alebo „Sitínka“, po maďarsky Cetény, Cétényke. Na mape Mikoviniho v diele M. B e l a je „Sziťin“ (14/401). J. K o r a b i n s k ý píše: „Czeteny oder Sitín, ein Arm welcher aus dem Flusse Neutra entsethet und mit demselben eine Insel formiret. Bey bischöflich. Neustadt vereinigen sich wieder beide mit einander“ (15/104). S veľkou úradnou pomocou pracujúci A. V á l y i píše: „Czetény vagy Czítin...“, teda ani Cetínka ani Cítenka, ale podľa pobrežného porastu Sitín, Sitínka. Analógie na porovnanie: z r. 1296 „aqua Zytnica“ Sikenica, Sitnica, ktorá pramení pod Sitnom a na dolnom toku utváraných ostrovov je obrastená sítim. Po maďarsky Székence (16/359). Podobná zmena: Bystrica-Beszterce, Štitník-Csetnek atď.

Podobne tam boli veľké porasty košice (*Scirpus lacustris* L.). — Jej púcha, ako aj púcha sítiny bola stále potrebná pri nakresávaní ohňa tak ako vyššie v pohorí, kde týchto močiarnych rastlín už bolo málo, hubový trúd (*Fomes fomentarius* Fr.), ktorý rastie na bukoch. Aj vyše 2 m dlhé stebľa košice poskytovali dobrý materiál na rôzne koše a spolu so suchopýrom (*Eriophorum*...) pružné, suché stelivo na ležanie. Miestami pri vodách bolo mnoho rohože (*Typha*...) a trsti (*Fragmites*...), ktoré upotrebovali okolo domu ako krytinu. Chyže mávali na prieklade liesové steny z trstia, omazané hlinou. Aj strechy domov a vedľajších stavieb pokrývali trstenými-košicovými šupkami. Ešte aj r. 1800 muselo stoličné zhromaždenie nariadiť, aby dolné mesto Nitry a dedinské domy nepokrývali v budúcnosti šupkami, ale šindľom (17/57). Tým chceli dosiahnuť menej požiarov, ktoré v minulosti tak prečasto znásobovali biedu slovenského ľudu, ale nie menej to, aby majitelia lesov výhodnejšie zužitkovali drevo, lebo za trstie, košičie atď. sa zemepánom neplatilo. Aj mestská fara v Nitre, poschodový dom, bola ešte trstovými šupami pokrytá (18/24).

Lesy rôznych tvrdých a mäkkých drevín boli nevyčerateľnou základňou pre používanie dreva. Z lesa brali nielen palivo, ktorým sa udržiavalo v stálej činnosti teplé stredisko domu (ohnište, kozub) pre ťažkosti s kladením ohňa, ale brali odtiaľ i stavivo, drevo na nástroje, nádoby, zbraň (štíty-Štitáry, kopie-Sulany, strely-Šípovec), väzivo (húžvy, lyko, prúty...), žír pre ošpané (žalud', bukvice). Praženú bukvicu občas používal ako pokrm aj človek. Plané hrušky

museli byť pomerne hojné, lebo ich pri vymedzovaní majetkov často spomínajú v listinách. Iste mali taký význam ako v hornej doline Belanky ešte aj v XIX. stor. V sene uhniličané plánky tvorili ľudové jesenné jedlo (surové, varené, sušené) na „psích stranách“ na sever od Nitrianskeho Rudna. Kedysi hojné liešte dávali zázrivné a na dlhší čas uschovateľné lieskovce. V núde sa ľud chytal aj jarabínok (*Sorbus aucuparia* L.), oskorušok (*Sorbus domestica* L.), mukýň (*Sorbus aria* Cr.), hlôžok, šípok, ktoré sa mali zbierať v rokoch psoty podľa úradných nariadení ešte aj v XIX. stor., aby sa miernil hlad ľudu. V hojnosti sa vyskytovali aj iné lesné plody a pochúťky — jahody, maliny, černice, borovnice . . . pakoreň osladiča, hľuzy džuky (*Lathyrus tuberosus* L.).

Na osadenie núkali človeka aj ryby, ktorých bolo v Nitre, Žitave a ich prítokoch nemálo. Rozsiahle povodňská týchto riek boli dobrými liahniskami rýb. V listinách sa často spomínajú medzi obyvateľmi Podtribečia rybári a sieťonosiči (retiferi). Títo poslední bývali v XI. stor. aj v Nevericiach. Neverci, sieťonosiči sa museli mnoho ponevierať, aby do nastavenej siete (nevir) nabehnúť zver alebo vtákov ulovili za živa. Výnosné to mohlo byť len pri hojnosti zveriny.

V močaristom poriečí hniezdilo mnoho vodného vtáctva, ktoré bolo možno lapať do osídel a do sietí. Miestami boli aj trasoviská, trmoše, ktoré bývali aj v tvrdej núdzi zaručenou zásobárňou mäsa (19/49). Bývali v nich nahromadené ako v nečistej vode najodolnejšie ryby čiky (slíže, piskory — *Cobitis fossilis* L.), len ich bolo treba zpod plávajúceho drna, v zime zpod ľadu pochytať.

V neprehľadných dúbavách a bučinách sa preháňala čierna a hnedá zver (parohy boli vítanou surovinou pre remeslo), zajace, pri vodách vydry, bobry, na stromoch vevice. Na uvedené zvieratá zasa číhala dravá zver (niektorá s vyhľadávanou kožušinou, ako kuny, líšky, rysy, divé mačky, lasice).

Pomery pre lov, hon a chov zvierat boli v oblasti priaznivé. Účinne lákali človeka na trvalé osadenie.

Vodopisný prehľad. Tribečská oblasť nemá veľkej rieky, ale drobných potokov a stálych prameňov má nadostač. Vody ako základnej podmienky pre osady je v Podtribečí dost. Viac tokov smeruje na juh, teda do Žitavy než do Nitry. Prítoky tejto tečú sčasti smerom severozápadným, ba niektoré takmer juhoseverným (napr. Drahožinský, Hornoveský).

Smer vodných tokov má praktický význam. I teoreticky sa predpokladá, aj archeológia dokazuje, že sa zaľudňovanie oblasti dialo od juhu. Príchod človeka umožňovali len luhmi porastené alebo sprášové plochy, najmä pri vodách. Z doliny Žitavy a Nitry prenikali prví obyvatelia tribečskej oblasti do dolín ich prítokov. Vodné toky tribečskej oblasti boli človekovi škodlivé pri obvyklých povodniach (jarnej, bielej po roztopení snehu, letnej, zelenej po maximálnych prškach a jesennej, hnedej po podzimných prškach). Tieto obvyklé a časté povodne vplývali na rozkonárenie vodných tokov, tvorenie ostrovov, močiarov a mokradí.

Tribečská oblasť pod vplyvom kultúry

Pozostatky po predhistorickom obyvateľstve. Archeológia mnohonásobne svedčí, že od Tormáša, spojky Žitavy a Nitry, počnúc hore vodou na východnom brehu aj jednej aj druhej rieky sú miestami náleziská predhistorických sídlisk tak husto jedno pri druhom, akoby boli tvorili dlhोčinné súvislé osady. Čiastočne to súvisí s výskytom vhodnej spráše, do ktorej ľahko možno vhlbovať dúpne

na chránené obývania. Tu sa odhlada od východného pobrežia Žitavy, lebo uz leží mimo hraníc oblasti skúmanej v tejto úvahe. Na západnom brehu Žitavy možno sledovať predhistorické sídliská od Úľan n. Žitavou počnúc proti toku. Aj vedľa prítokov Žitavy objavili staré kultúry pri Čeladinciach, Hostovej, Beladiciach, Jelenci, medzi Vajkou a Vrábľami, a to pozostatky z bronzovej kultúry (20/467).

Na východnom brehu Nitry sa taktiež nachodia mnohé predhistorické náleziská od Nitrianskeho Hrádku počnúc v Mojzesovom, Černíku, medzi Dolným Vínodolom a Veľkým Cetínom s nordickou keramikou a črepami z hradištnej doby. Tieto sídliská sa zreteľne pridŕžajú na osídlenie súcích hrúdov, ostrohov, moliev, ktoré zabiehajú do niekdajších alebo i terajších riečnych zákрут. Riečne zákृतы poskytovali ochranu z niekoľkých strán. Opracované kamenné nástroje sú z kremeňa, rohovca. Môžu byť miestneho pôvodu (21/30).

Z hradištnej doby sa zachovali mnohovýznamné bohaté pozostatky v Zámčeku pri Šuranoch. Hrad mal funkciu aj pri podmaňovacom pochode Maďarov (22/kap. XXXV). Tesne na medzi skúmanej oblasti v Gergeľovej bolo hradište typu „terra mare“, umelý ostrov v zákрте rieky.

Najpozoruhodnejšie hradištia v tribečskej oblasti tvoria akoby plánovanú sústavu. Za jej stredisko sa pokladá zoborské hradište so širokým rozhľadom a možnosťou ďaleko vysieľať dymové a svetelné znamenia. Na sever od neho bolo hradište na Veľkom Tribeči, ďalej na vrchu Ciba a na západ zasa na krajnom výbežku vrchu Zobor, na Plieške dražovské hradište. Od západu bolo stredisko chránené aj malým hradištom na svahu Zobora, na takzvanej Šindolke. Predsunuté hradište bolo aj na vrchu Kalvárie v Nitre a na vršku nitrianskeho hradu. Zo severovýchodu malo ústredie na svoju obranu rozsiahle hradište s valmi na pol kilometra dlhými na Žibrici a ešte ďalej na východ bolo hradište pri Jelenci, potom na vrchu Lysec a západne od obce Zlatno, takzvaný Čierny hrad. Na všetkých týchto hradištiach našli väčšie-menšie množstvo vek určujúcej keramiky a rôzne nástroje pochádzajúce z rôznych období počnúc od prvej železnej doby (23/6).

Väčšina týchto hradišť sa nachodí v lese ešte aj dnes a pred tisícročím boli všetky v lese na viac-menej neprístupných vrchoch blízko vody. I keď hradištia neradno pokladať za súčasne udržované obranné útvary, predsa len svedčí ich značný počet o množstve organizovaného obyvateľstva. Mohutné (niekde až kilometer dlhé) valy v skalnatej pôde, ale aj valy na neskálnatej pôde, ktoré museli byť vyčistené od stromov, mohli byť iba výsledkom kolektívnej a účelne vedenej roboty. Obyvatelia Podtribečia sa pevne usadili na tejto zemi a boli odhodlaní neústupne brániť svoju vlasť proti prípadnému podmaniteľovi.

Tribeč v predslovenských dejinách. Pred začiatkom nášho letopočtu bývali na Slovensku Kelti. O tom sa zachoval takmer súčasný vierohodný záznam. Akou rečou hovorili, do akej antropologickej, kultúrnej skupiny patrili predkeltskí obyvatelia Slovenska, o tom sa vyslovili rôzni skúmatelia, ale ich mienky sú nesúhlasné. Určitosť o obyvateľoch územia Slovenska sa javí až vtedy, keď sa v histórii spomína oproti ústiu Moravy mesto Carnuntum, oproti Váhodunaju Brigetio, oproti vtoku Hrona Solva, oproti ústiu Ipľa Ad Herculem, poniže veľkého kolena Dunaja Aquincum, v ktorých trvalo prebývali tri légie s patričnými doplnkami pomocných vojsk a civilného sprievodu (canabae) okrem roľníkov. Okolo začiatku I. stor. bývali podľa dobre oboznámeného historika P. C. T a c i t a na území na sever od uvedených miest germánski Kvádi (24/kap. 42). Predpokladá

sa, že títo obývali aj tribečskú oblasť. V súvislosti s Kvádmi uvádza Tacitus asi na východ od tribečskej oblasti od nich rečove a povahove sa líšiaci národ keltských Kotinov a panónskych Ozov (24/kap. 43). Že Kotiní nie sú Germáni, dokazuje ešte aj tým, že si dajú na seba uvaliť daň, a to dvojité, aj od západných susedov, Kvádov, aj susedov na juhu, od sarmatských Jazygov. Ich hanba je stupňovaná tým, že Kotiní dobývajú a spracovávajú železnú rudu. Tento stav trval, kým len za vojen rímskeho cisára Marka Aurélie (168—180) tretná výprava dôkladne nepreriedila Kotinov a nezničila tým zbrojnú základňu proti Rimanom svorne bojujúcich Kvádov a Jazygov. Pretože takáto konštelácia i s náleziskami železnej rudy dobre prilieha na Pohronie, možno tvrdiť, že tam bývali, ale ani Strabo ani neskoršie C. Plinius Sec. ani Cl. Ptolemaeus ani Dio Cassius C. ich presnejšie neumiestňuje (24^a).

V starovekej histórii sa nič takého nezaznamenalo, čo by sa jednomyselne mohlo vzťahovať na tribečskú oblasť. Opätovne sa síce vyslovovali domnienky, že osudný boj medzi poslednou vojenskou rezervou rímskeho cisára Marka Aurélie a Kvádmi za pomoci „záračného dažďa“ zúril práve na Tribeči alebo pod Tribečským pohorím (v okolí hradišťa Žibrice). Možné to je, ale nie isté. Z hlbokých myšlienok cisára M. Aurélie, ktoré zapísal do svojho zápisníka *Ta eis heauton* (Pohľady do seba), nedá sa nič geografického vyčítať, okrem poslednej vety I. knižky, že si to zaznamenal „en Kouadois pros to Granua“ (v Kvádsku pri Hrone). Filozofujúci cisár si nezapisoval geografické údaje ani vtedy, keď ich nedostatok bezmála zapríčinil rozpad veľkej Rímskej ríše.

Miestne názvy a historická geografia Tribeča. Okrem dejín aj miestne názvy sú dôležitými prameňmi pre historickú geografiu skúmaného kraja v určitom období, či už ide o naturálny alebo kultúrny krajobraz (25/II. 35, 26/45). Staré miestne názvy sú veľmi hodnotné preto, že o Slovensku len málo spoľahlivých údajov zostalo zo starého veku a poskromne aj zo stredného. Miestne názvy tribečskej oblasti nevznikli podľa ľubovôle ako spoločenská holdovacia daň pre vládnúcich, lež geografické predmety sa jednoducho označovali pre orientáciu prostým opisným menom, napr. potok, dúbava, alebo podľa zreteľnej vlastnosti, napr. Plieška, Kostolany, podľa zamestnania obyvateľov, napr. Štitáre, Tesáre, podľa vzniku, napr. pograň, trebeč, alebo menom rodu, majiteľa, napr. Vajkovce, Mankovce.

Toponomastika — náuka o miestnych názvoch — je pre uvedené dôvody hodnotnou pomocnou disciplínou historickej geografie (27/753). Má možnosť sledovať vznik a zmeny miestnych mien a vyhodnocovať ich zo svojho stanoviska. Nebude preto od vecí, keď sa v historickogeografickej úvahe o tribečskej oblasti obráti pozornosť aj týmto smerom a zhodnotí sa i svedectvo miestnych názvov.

Názov „Nitra“. Bolo by prirodzené, keby po svébskom národe Kvádov, ktorí obývali aj oblasť Tribeča azda vyše 400 rokov (a vôbec Germáni asi 500 rokov), boli zostali geografické názvy. Kvádi sa odsťahovali z územia Slovenska aj spod Tribeča začiatkom V. stor. na Pyrenejský polostrov. Pravdepodobne nie úplne vyprázdnenú zem po nich prechodne ovládli zo severu i germánski Heruli a potom (asi r. 505) Langobardi. No r. 567 sa i Langobardi vystaňovali do Itálie (Lombardie). Opustený kraj vojensky ovládli Avari a trvalo ho zaľudnili predkovia Slovákov. Germánske pozostatky mizli a časom zapadli aj s miestnymi názvami.

O jedinom názve tribečskej oblasti, a to rieky Nitry sa pokúsili vedecky dokázať, že je pôvodu kvádskeho (28/339).

Maďarský slavista J. Melich a nemecký jazykovedec E. Schwarz súčasne sa pokúsili dokázať, že názov „Nitra“ doniesli Kvádi zo západného Nemecka, kde podnes jestvuje dedinka Netra. Pre dejiny tohto názvu sa zachovali dva základné tvary: Naderaha z XI. stor. a Nethre z XIII. stor., lebo je zapísané osobné meno (Andreas de Nethre). Melich predpokladá, že Nethre kedysi znelo ako Nitaraha. Celkové vývojové poradie by bolo podľa jeho analýzy takéto: Nitrahwa-Nethrahwa-Netrahha-Netraha-Netra-Netre. V prípade názvu rieky Nitry pod Tribečom sa predpokladá inakšie, a to takéto vývojové poradie: Nitrahwa-Nitrahwa-Nitrava-Nitra. Maďari mali prevziať názov v podobe Nitrava. Z toho sa ďalej v ich reči vyvinul tvar Nitrva a z toho Nitra a Nyitra. Dnešný slovenský tvar má byť vypožička z maďarčiny. Podobne vznikol podľa Melicha i nemecký tvar Neitra, Neutra.

K veci pripomínam, že Netre je asi 10 km dlhý potôčik v bývalom Hessene, ktorý vteká do riečky Sontra, táto zasa vteká pri mestečku Eschweg do rieky Werra a táto do rieky Weser. Z názvu Eschweg odvodzuje Melich meno Váhu, lebo Eschweg kedysi znel Eskine wag — s významom fraxinosum stagnum — jaseňový močiar.

Pretože sa k uvedenému vývojovému poradiu na medzinárodnom fóre použil výraz, že je „nezapelovateľný — megfellebezhetlenül vallja“ a že je meno zo slovančiny nerozriešiteľné (28/334), vzniká podnet pre hľadanie iného riešenia.

Proti uvedenému odvodzovaniu možno postaviť tento slovenský výklad: Slovo *nit-ti, *nist' (v ľudových výrazoch: snidem s vršku, keď zory vznídu, vníšť do záhrady) znamená pomaly ísť, pomaly sa pohybovať. Fr. Miklosich (Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum) uvádza niz-niti descendere, katapheresthai; i v gréčtine je nittomai (nissomai) -idem, odidem, v latinčine niti -isť.

Z tohto kmeňa je neurčitý tvar prídavného mena nit-r, nit-ra nit-ro; určitý tvar je nit-rý, -á, -é. Slovo je tvorené podľa analógie: chytiť-chytrý, kypeľ-kyprý, močiť-mokrý, písať-pestrý a podobne bystrý, ostrý, bodrý, múdry, dobrý atď. Tak ako sa vyskytujú slovenské názvy potokov: Dobra, Dobrava, Dobracha; Černa, Černava; Rudna, Rudnava; Bystrička, Bystra, Bystrica, Bystrava; Bela, Belanka; Trnia, Trnava atď., tak sa vyskytuje i Nitra, Nitrava, Nitrica (inak Belanka), Nitruha (stará Nitra od Dolných Lefantoviec po Mlynárce). „Nitra — voda“ znamená toľko ako pomalá, tichá voda. Meno je výstižným opisom všeobecnej vlastnosti rieky a dobre opisuje jej pomerne veľkú pomalosť. Svoju eroziótnu základňu Váhodunaj dosahuje v nadmorskej výške 108,5 m a 200 m hladinu dosahuje pri Malých Kršteňanoch. Medzi týmito dvoma výškovými bodmi má 163,5 km toku a 91,5 m spádu, teda priemerne na jeden km pripadá 62 cm spádu. Na posledných 85 km toku pripadá už len 23,5 m spádu, teda na 1 km asi 27 cm. To je už tok skutočne pomalý. V tomto úseku by bolo možné Nitru aj splavníť pomocou zdúvadiel a údolie zavodňovať.

K. Tagányi, vynikajúci znalec hospodárskych dejín Nitry, odvodzuje názov Nitra od (sa)nitry. Odvoláva sa pritom na archívne údaje zo XVI. stor., keď Uhorská dvorná komora podnikala vážne kroky na dobývanie sanitry v okolí Nitry v Sládeckovciach, Kostofanoch pod Tribečom. Výskyt sanitry dokazuje i miestnymi menami (napr. Szék, Salgó, Tarány, Slaná dolina pri Pani) (19/č. 22-1888).

Aj keby sa pripustil vznik názvu Nitra z etymologicky a semaziologicky pre rieku Nitru len predpokladaného, ale vôbec nedoloženého kvádskeho slova Naderaha alebo Nitrahwa, nevysvetlená zostáva časová medzera medzi odsťahovaním Kvádov a Slovákov a tobôž ešte medzi prisťahovaním Maďarov, od ktorých mali prevziať názov Nitra Slováci, medzera takmer 500 rokov! Ťažkosť je i v tom, že podľa najstarších údajov v nemčine znel názov Nitry ešte aj v XI. stor. Naderaha a v XIII. stor. Nethre, kým na slovenskom území už v IX. stor. znel „Nitra“, ako sa to zachovalo v osobnom mene slovenského pútnika „Nitrabor—“ (37a/364).

Ľudové meno Nitry na jej strednom toku je i dnes Drik (i Drika). Má to znamenať pomaly sa sťahujúcu, plúžiacu sa vodu (29/223).

V Prievidzi menovali starí ľudia okrajom chotára pretekajúcu Nitru „Mutná“ v názvoch „hony za Mutnou“ azda preto, že máva vodu primerane k iným horským potokom menej priehľadnú.

Známy je zjav, že si národy prispôsobujú cudzie miestne názvy, a to aj riečne k svojej reči. Ak sa to nedeje len výslovnosťou, ako napr. Slatina—Szalátna, Topolnica—Tapolca, Sitnica—Székence, ale vlastnými slovami s jasným významom, tak sa už právom hovorí o vlastnom názve, aj keby bol pohnútkou vzniku domáceho názvu znením a zmyslom cudzí názov. Že i veľmi úporne sa zachovávajúce riečne názvy sa menia od koreňov aj po mnohostoročnom trvaní, na to sú príkladom ruské rieky, napr. Rha—Atil—Volga; Borysthenés—Dnepr; Hypanis—Bug; Tyras—Dnester; Ister—Dunaj; Tibiscus—Tisa atď.

Doteraz niet presvedčivého dôvodu, aby sa názov Nitra pokladal za kvádsky. A to by bolo azda celé a pritom i pochybné kultúrne dedičstvo po Kvádoch v tribečskej oblasti.

Netreba vykladať ani názov rieky Žitavy ani potoka klišskej kotliny, Vičomy, ako kelt-ské. Zo všeslovanského slova židký, žitký — tenko tečúci — je žitava, žitva — sevrkajúca sa voda. Názov priliehavo opisuje svoj predmet.

Vičema je pravidelné participium prez. pas. zo slovesa výskať, výčať v zmysle zurkotať, člapotať. Slovo vyčema je utvorené ako vedomá, lakomá, vidomá, známa atď. a znamená zurčiacu vodu. (Iný výklad podáva V. Smilauer: *Vodopis starého Slovenska*, 340, 345.)

Rímski cisári, ktorí medzi rokmi 276—311 spravovali Panóniu, ako napr. Probus, Diocletianus, Galerius, opätovne bojovali proti Kvádom, ale medzitým vykonávali aj ďalekosiahlu agrikultúrnu prácu. Probus, rodák z Panónie, do tých čias pokrýval kopce za Dunajom vinohradmi, kým to legie nezunovali; a keď mali ešte aj močiare vysúšať, tak cisára radšej zavraždili. Keď Diocletiana znova volali ná cisársky trón, ktorého sa zriekol, odpovedal posolstvu vo svojom, čiastočne podnes zachovanom paláci v Salone (dnes Split), že keby boli videli za jeho dozoru vysadenú kapustu, neboli by prišli s takou nevítanou žiadosťou. Tak si cenil produktívnu poľnohospodársku prácu. Galerius dával pre osadenie vyslužených legionárov rozšíriť štátne pole v mierových prestávkach medzi bojmi s Markomanmi a Kvádmi vyrúbaním „nesmiernych lesov“ a odviezť vodu z jazera Pelso (Neusiderské) do Dunaja. Pretože na takéto práce upotrebovali Rimania obvykle len pomocné vojská a zajatcov, akých spomínajú dejiny až desiatistice, kvádski obyvatelia Podtriebečia mnoho ráz mali možnosť naučiť sa spraviť z lesa pole a sadiť vinice, gaštany. No doteraz sa nenašiel taký prameň alebo dôvod, ktorý by svedčil, že predslovskí obyvatelia vyrábali polia z lesov v tribečskej oblasti. Nebolo im to ani treba, lebo poľa bolo pre nich ešte dosť, ako ho príroda pripravila. Nebolo by sa to ani vyplácalo, lebo si bydliská menievali (28a/—).

Tribečská oblasť po obsadení Slováckmi. Východiskom pri opise základnej výroby, tvorby poľa z lesa v tejto úvahe je ten prírodný stav, keď tribečská oblasť v širšom zmysle slova bola ešte prevažne zalesnená. Bez stromového porastu si treba predstavovať len viac-menej rozsiahle plochy, polianky pri riekach a potokoch, kde býva stav spodnej vody vysoký, a preto tam zo stromov môžu rásť len niektoré; potom ešte pieskové nánosy a sprašové návršia (30/141). O niekdajšom zalesnenom stave oblasti sa zachovalo nemálo zlomkových údajov pri zapisovaní vymedzovacích pochôdzok (litterae metationales) v súvislosti s dedením, delením, darovaním majetkov a v pravotných spisoch súkromných a

verejných archívov. Niekedy aj historici spomínajú dnes už nejestvujúce veľké lesy; napr. maďarský kronikár *Anonymus* spomína „silva Tursoc“ medzi Žitavou a Nitrou, keď opisuje dobývačný pochod Maďarov na Nitru (22/kap. XXXVI).

Keď zisťovali stav lesov v Nitrianskej stolici pri vykonávaní zákona o lesoch z r. 1886, vysvitlo, že medziiným aj v tribečskej oblasti sa vyrúbalo od tých čias, čo sa pod francúzskym vplyvom v XVIII. stor. márnوترatnejšie žilo v zemepanských rodinách, mnoho lesov, aby ich majitelia získali väčšie dôchodky na uhradenie zvýšených výdavkov. Medzi výnosné využívania lesov patrilo v tom čase lúpanie kôry dubcov, oddávna praktikované na výrobu čriesloviny, kým americká konkurencia úplne nezapchala tento výdatný prameň z plienivého lesného hospodárenia. Ani nie za dve storočia zničili takto niekoľko tisíc jutár lesa. Niekde postupne premieňali aj iné lesy okrem dúbav na pole, ale aj toto bolo výnosnejšie než les. Z tohto si od nepamäti bezplatne mohli brať drevo na stavbu a palivo aj poddaní, kým na poli museli bezplatne robotovať podľa potreby zemepána.

Veľmi dôkladne rozhladený lekár v Nitre a dobrý botanik dr. *J. Pantocsek* napísal do veľkej monografie Nitrianskej stolice (1898), že ešte aj v polovici XIX. stor. boli mnohé kopce stolice porastené dubmi, ale od tých čias sa stali po zrušení poddanstva obeťou agrikultúry (10/357).

Predslovenským obyvateľstvom málo dotknuté geografické prostredie v tribečskej oblasti charakterizovalo nielen to, že bolo porastené pralesmi, lež aj to, že sa rieky Nitra a Žitava veľmi rozlievali a menili svoje korytá. Nitra sa rozkonárovala už od Topolčian, ale najmä južne od Lefantoviec a tvorila veľké ostrovy. Staré korytá sa ukazujú zvlášť pri rozpúšťaní snehu, vo vzraste a farbe trávy alebo inej rastlinnej kultúry a v porastoch vlhkomilných burín. Miestami sa tvorili na jar a na jeseň nielen mokrade a močiare, ale aj rozsiahle prechodné jazerné plochy. Takýto býval najmä medziriečny klin medzi Nitrou a Radošinkou, teda okolie Zbehov, Lužianok a veľká niva na juh od Dražoviec. Tento stav zmenili len v XX. stor. povrchovým a podzemným odvodnením. Tam vídaval autor súvislú vodnú plochu niekoľkých km². V dávnej minulosti týchto vodnatísk dozaista nebolo menej, lebo ich neodstraňovali pre väčšiu chránenosť mesta a hradu Nitra a okrem toho ich potrebovali ako krmovinovú základňu, lebo chov dobytky mal v minulosti väčšiu váhu a bol všeobecnejší. Maďarský dejepisec *Anonymus* výslovne hovorí, že jazdeckí Maďari celé štyri dni nevedeli prejsť cez vodnatiská vo svojom podmaňovacom podnikaní proti Nitre.

Od Oponíc počnúc Nitra tiekla východnejšie pod úpäťm Tribečského pohoria. Poniže mesta Nitry sa spomínajú veľké stojaté vody ešte aj v druhej polovici XIX. stor. (17/28). Sitinka a potôčik Teslen je taktiež pozostatkom niekdajšieho bezuzdného stavu rieky Nitry. V listinách, ktoré sa vzťahujú na tribečskú oblasť, často sa uvádza slovo palus-močiar na takých miestach, kde dnes už niet močiara ani trmoša, trasoviska ani tolmače, tone.

Žitava sa rozlievala do šírky najmä južne od Vrábľov, a tiež tvorila veľké ostrovy.

Z takéhoto geografického prostredia v Podtribečí vyplýva, že ak pre výživu slovenského obyvateľstva v VI. stor. stačilo, v VIII. stor. už menej stačilo. Príčinou bolo, že po zoslabnutí zotročovateľov Avarov, vykorisťujúcich slovenský ľud, s hlavným sídlom v okolí Rábu (Győr), zastavili sa veľké straty slovenských

chlapov, ktoré vyplývali z toho, že Slováci bývali núteným predvojom Avarov v útokoch na nepriateľa. Preto v Podtribečí výdatnejšie vzrastal počet obyvateľstva, ktoré sa muselo užiť doma. V IX. stor. pribudla zasa iná príčina, pre ktorú už pole Slovákom nepostačovalo. Boli to poplatky, ktoré odovzdávali ich vládcovia franským panovníkom a ich nemeckým nástupcom. Či to bol rožný dobytok, či zrno, či kože alebo plátno, všetko to pochádzalo z poľa. Ak obyvatelia Podtribečia nechceli žiť v núdzi, museli viac vyrábať, lebo spoločenská potreba poľnohospodárskych výrobkov vzrastala. Výrobu ešte nevedeli zväčšovať zintenzívnením na poli už obrábanom, mohli teda pomýšľať len na jej extenzívne rozšírenie, na vyrábanie nového poľa z lesov.

Typy vyrábania poľa v Podtribečí

Ziarenie. Slovenský ľud nepodnikol samostatný podmaňovací útok proti sususedom od konca IX. stor. No vytrvale útočil vo svojej krajine proti pralesom. Prirodzené je, že na to použil taký spôsob, ktorý mu bol dobre známy (ničiť „mečom a ohňom“). Proti pralesom tribečskej oblasti tiež bojovali ohňom a sekerami. Pomerne ľahko podliehajú ohňu len ihličnaté lesy, ale aj z tých najmä smolnaté, teda bôrovité, sosnovité. Ako dejiny lesov dokazujú, boli to boriny, ktoré treba predpokladať podľa polohy, pôdy a vývojového postupu v VI. stor. a nasledujúcich storočiach na sprašovitých a piesočnatých južných kopcovinách tribečskej oblasti, ako sú ešte podnes na Záhorí (25/II-35). Bôrové lesy tvoria ešte aj dnes 23% zalesnenej pôdy v Nitrianskom okrese, ako to názorne vidieť hneď pri železničnej stanici Nitra. To iste nie je novo vyvolaný, lež z minulosti zdedený stav (25a/17).

Obyvatelia Podtribečia z unavujúcich pokusov nietenia ohňa dobre vedeli, že borovice horia aj surové, ale oveľa živelnejšie, ak sú suché. Bolo sa teda treba postarať o to, aby boli bôry suché, pripravené na spálenie pre rozšírenie poľa z lesa. Príprava sa konávala v predošlej jeseni alebo aspoň zjari pred žiarením. Aj to bolo známe, že bôrom dodáva horľavosti najmä smola, veď smoleničkami sa svietievalo nielen v VI. VII. . . stor., ale vídaval to autor i v XX. stor. Smoleničky, najmä hrčkáče predávali napr. v Košiciach až do druhej svetovej vojny, ale už nie na svietenie, lež na nietenie ohňa, na podkurovanie. Podtribečskí obyvatelia umelo vynútili výron smoly, ktorou si borovica zalieva svoje rany. Ostrým kameňom očrchlili hrubú kôru až po drevo. Neskôr potom silným „drúkolom“ povyrhávali alebo veľkým kameňom poprelamovali na povrchu zeme sa plaziace korene, aby stromy povyschýňali. Po niekoľkých týždňoch sa ukázalo, či bola príprava dôkladná. Ak vysychanie nestačilo, bolo treba popretrhávať ďalšie korene, viac oškohliť územok, spodnú časť kmeňa, aby sa suchár prejavil zreteľne. Mnoho suchárov tvorilo súš (40/81).

Na jeseň sa potom vystihla vhodná chvíľa pre zapálenie vysušených stromov, sušíc, keď vietor tak povieval, aby iskry, teplo a kúrňava prúdili od kraja lesa na tie sucháre, ktoré majú byť zničené ohňom. Primitívny výstroj rubáčov (mlat, sekera, drúk) sa doplnil súpravou na nietenie ohňa, kresivom: dvoma kresacími kremeňmi, neskôr kremeňom (pazúrikom) a železkom (ocielkou) a dobre vysušeným a na mäkkunko umäkčeným trúdom alebo chumáčom bazovej alebo košicovej, sitínovej púchy. Pod vyschnutými stromami bolo naznášané mnoho čečinia, olámaného z malých stromkov, aby vyschnutý les razom mohli podpáliť na niekoľkých miestach.

Po dlhej, niekoľkomesačnej úmornej príprave zakresali oheň. Len čo vzbĺklo ihličie, o chvíľu už plápolala vatra. Plameň sa vyplazil po vyronenej smole bôry hore kmeňom na suchú chvojínu. Vzniká do výšky dvoch troch desiatok metrov blkotajúci požiar, ktorý sa aj pýrím prenáša zo sokorca na sokorec. Rozmáha sa hrôzokrásne plamenné more, sprevádzané vo svojich pohyboch ustrašujúcim praskotom. Čo sa vládze pohybovať, všetko sa zachraňuje. Dojem z lesného požiaru ihličnatej hory, najmä v noci, je opravdu mohutný a nezabudnuteľný. Súdim tak podľa troch prežitých lesných požiarov. Z mnohého spomínania niektorých lesných požiarov sa utvorili miestne názvy.

Výroba poľa žiarením z chvojinového pralesa sa hlboko odrážala v predstavivosti ľudu, lebo ju pokladal za niečo vrcholného, čo najudivujúcejšieho len mohol vykonať. Dôkladne pretváral geografické prostredie, naturálny krajobraz. Pochopové zložky žiarenia lesa so svojimi názvami preniesol aj medzi posmrtné miestne kategórie nového náboženstva. Niektoré okolnosti nasvedčujú, že isté geografické predstavy vymenili azda práve v Podtribečí. Bratia Cyril a Metod priniesli do krajiny Rastislavovej slovanský preklad „nového zákona“. V tomto pre označenie miesta posmrtného života ľudí, ktorí za živa prestupovali prikazy zákonodárnej triedy, použili výraz „ad“ (adov, adný), ako podnes žije v pravoslávii z gréckeho Aidés-Neviditeľný a jeho neviditeľná ríša. No predstavovali si ju konkrétne v ohromných podzemných dúpniach, pelešiach, ktoré občas strašne soplili. Tento geografický jav nemohol byť známy obyvateľom Podtribečia. Podľa vzoru svojho s veľkými utrpeniami znášaného spoločenského zriadenia si tam predstavovali ako nezmeniteľne večne vládnuću vrstvu z diablov (z gréckeho slova diabolos — ošklivý podvodník, utŕhač) a satanáša. Tieto cudzie predstavy naplnili v Podtribečí domácim obsahom a označili domácimi slovami: peklo miesto „ad“ -u, kde sa smola peklí; pekelník; čert s vidlami je utvorený podľa vzoru žiarnika s rázsochou na prihadzovanie čečiny pri žiarení, čierny od smoly, dymu, zuhoľnateného dreva. To isté miesto označovali aj slovom dehena, kde sa d'ahní šŕava stromu od horúčosti.

Ak bola príprava spálenia boriny a ostatné okolnosti dobré, na druhý deň po požari čneli namiesto lesa len strašidelné, obhorené kostrče. Často sa pripodilo, že niekoľko hodín po začatí požiaru väčšieho lesa zakabonilo sa nebo a spustil sa náhly lejak, ktorý stačil udusiť lesný požiar. To malo veľmi nepríjemné následky, lebo ošvrílené obhoroky borovic museli potom po jednom spaľovať, a to bola ešte úmornejšia čierna robota, ktorá trvala mesiace, ba i roky. Ak ju nedokončili, čierne kostrče aj desaťročia zostali trčať, kým len nespráchniveli. V takomto prípade sa hovorilo o nespaloch (Necpaly).

Ak sa aj spálenie boriny vydarilo už na prvý raz, ešte i tak sa nadobudnuté pole len málo podobalo tomu, čo dnes rozumieme pod slovom pole. Bolo to len pohorenisko, neles, a ak bola vypálená aj pôda, tým horšie, lebo na prepálenej zemi niekoľko rokov nenarastie ani tá najhoršia tráva. No také vypáleniská bývali len menšieho rozsahu, a kým sa umŕtvená pôda nestane znova živou vníkaním mikróbov, niet z takých miest nijakého úžitku. Popol zo spáleného lesa ako veľmi cenné hnojivo vietor porozvieval po žiarenisku. Z lesa získaný neles sa obvykle upotreboval spočiatku len ako pastvisko. Obhorené kmene na pňoch aj s koreňmi boli prekážkou pre oranie, ba i pre kopanie. Aj keď povyvracali zotleté pne, po vyskydoch bol d'ah, zožiarený les dlho rapavý, vápahu-patý na miestach, kde strmeli kedysi stromy. Ochranej stromovej pokrývky zbavená zem žiareniska potom sa už účinne spracovávala horúčavou a mrazom, vetrom a dažďom a pohnojval ju pasúci sa dobytok.

Zožiarením lesa vzniknuté pole, d'ah ležal ladom (Ladice, Ludanice), kým hu radlom nezorali. Po orbe sa stalo lado, ladzina, lenduch, ludan novinou. Táto dávala dobrú úrodu za niekoľko (3—7) rokov. Medzitým bolo treba pripraviť

novšie lado zožiaraním ďalšieho lesa. Ak to nebolo možné, vrátili sa na najvy-
počinutejšie úhory, správnejšie prielohy.

Miestne názvy zo žiarenia. Žiarením, úhorením, žihaním, pálením, pohorením, pražením, požehom, zd'ahnením ako najstarším a podľa terajšieho názoru i naj-
menej ekonomickým spôsobom odlesňovania sa vyrábalo nové pole vtedy a tam,
kde bolo ihličnatého lesa toľko, že nemal veľkej ceny a nebolo sa treba obávať z-
lých následkov z jeho úbytku. O tejto najstaršej výrobe poľa, základnej kolektívnej
výrobe vydávajú mnohonásobné, zhustené svedectvo zachované miestopisné názvy
tribečskej oblasti. Také sú:

Asgar (z r. 1156) a Isgar (1232). Spomínajú sa s inými obcami. Dnes je možná už
len pravdepodobná lokalizácia osád takého mena, ale podľa súvislosti základu ich
treba umiestiť na južnú časť Podtribečia. I jeden i druhý názov znamená ohňom
odlesnené miesto (25c/I-108). Zsigard-Žihar je nad svoje okolie vyše 50 m sa
vyvyšujúci, 221 m vysoký kopec medzi obcami Paňa a Vajka. Nie je totožný s
predošlým údajom, lebo žihaním získaných polí (žgarov) treba predpokladať
v tejto oblasti veľa, ako je dnes na Zakarpatskej Ukrajine mnoho poharov,
vygarov, vyhor'atí (30a/podľa hesla). V tomto prípade sa názov nevzťahuje na
osadu, lebo na kopci nebolo vody. Okolité obce vznikli takmer bez výnimky pri
potoku alebo výdatnom prameni.

Podobný názov sa zachoval aj blízko okraja skúmanej oblasti, blízko Váhu: Ži-
hárec-Zsigárd.

Pamätníkom žiarenia je aj dvor Agar (ohar) pri Sládečkovciach a pri Bábě
„terra Agar, alia terra etiam Agar” — zem Agar, druhá zem tiež ohar.

Za medzou oblasti severozápadne od Veľkého Zálužia je dvor Zagard. Ako
cudzie slovo znamená chrta, ako slovenské slovo znamená vypálenisko. Slovo
má slovanskú kolektívnu príponu s významom vypáleniska.

Aj Pohranice, r. 1113 v tvare Pogran, zachovávajú pamäť počiatočného spô-
sobu výroby poľa z lesov. Pograň znamená pohorené miesto.

Na juhovýchod od Lapášskych Ďarmot sú rozsiahle kopce, dnes role, známe
pod menom Pograň. Na východ od Veľkého Lapáša taktiež sú role označované
menom Pogran.

Juhovýchodne od Veľkého Lapáša je široký kopec menom Uhliská. To pouka-
zuje na to, že niekdajší les zmizol výrobou uhlia.

Izdeg (Izdege, Ezdege, Öздеge, Öздöge) teraz sa volá Moyzesovo. Z koreňa
zdzega znamená spálenisko (29a/ heslo: zeč).

J. Szelepcsényi, ostrihomský arcibiskup, sa podpisoval J. Sz. „de Pohrancz”, čo
poukazuje na miestny názov Pohranec. Jeho rodina pochádzala z Podtribečia z
Viesky pri Sliepečanoch.

Neďaleko vrchu Zobora majú dva vrcholy mená Malý a Veľký Haranč. Pô-
vodne asi hranč a maďarskou výslovnosťou haranč. Prípona —č je hromadného
významu ako prípona -ad, -d, teda haranč stáby zhárance.

Po istú mieru aj názov Hrnčiarovce, r. 1075 v tvare Grincha, patrí do tejto
skupiny; znamená pec. Preto listina zoborského opátstva z r. 1113 uvádza obec
len latinským menom Fornax (31/44). Na východnom okraji tribečskej oblast.
sa spomína v listine z r. 1075 obec Sari, dnes Žiarovce.

Pri Jedľových Kostol'anoch sa nachodí štál Žiare.

Keď pod kozubom alebo na otvorenom ohništi slabó blkotal oheň, tak sa po-
vedalo, že len žurká tá biedna žura alebo žira. Asi pamiatka slabého žiarenia
sa zachovala v názve z r. 1113 Sire (1297 Syra, po maďarsky Zsére, po slovensky

teraz Žírany, dávnejšie Žiarany (37/111). Podal sa výklad tohto názvu aj zo slova žir, čo znamená pašu, žalud (37a/604). Avšak tento význam je málo súci pre funkciu miestnej orientácie, lebo žir sa rovnako môže vzťahovať na všetky dubiny Podtribečia a tvar žira sa nevyskytuje s významom žir.

Už niečo severnejšie za medzou tribečskej oblasti, ale vo vlastníctve tých istých majiteľov sa zachovala pamiatka žiarením získaného poľa v názve Nedožier a Necpál. Oba názvy sa vyskytujú aj na západnej aj na východnej strane pohoria Žiar. V Prievidzskom okrese žijú tvary Nedožery, Necpaly. Nedozor v Martinskom okrese je novší tvar miesta pôvodného Nedožer (38/92).

Na južnom konci pohoria Žiar sa spomína zmiznutá obec Posega (požeha) a dvor Požehy. Podobne aj na úpätí pohoria Malej Magury bola osada Posega vo vlastníctve tých istých majiteľov.

Na severnom okraji Tribečskej oblasti sú obce Malé a Veľké Uherce (ľudove Uhrovce) a pod horou Rokos je obec Uhrovec. To sú pamätníky uhorenia, a to nie od slnka, lež od ohňa, ani nie po Uhroch.

Pražný vrch medzi majetkami hradu Hrušov tiež poukazuje na techniku, akou získavali kedysi pole z lesov (40/79).

Už pred storočiami sa zakazovala výroba poľa požiarom (39/I. 643), a predsa sa zachovalo z dávnych časov, zväčša doložené pred XIII. stor. na nevelkej oblasti tribečskej, značné množstvo výrazov z terminológie rúbania lesov a tvorby polí. To ukazuje aj na rozmanitosť techniky spaľovania lesov. Pritom bohatý prameň honových názvov nebol využitý. Na ukážku uvedené názvy primitívneho a neúsporného odlesňovania sú dostatočným dôkazom, že žiarenie lesov bola všeobecne upotrebovaná technika ako počiatkový stupeň výroby poľa v tejto oblasti tak ako aj inde. Staré miestopisné názvy sú zároveň dôkazom, že tieto úmornou čiernou robotou vyrobené polia pri slovenských dedinách sú ešte z tých časov, keď hospodárske pomery ako najvýhodnejšiu pripúšťali takúto, dnes už krajne márnотratnú a zatracovanú výrobu poľa.

Z roku 777 je najstarší údaj o výrobe poľa u moravských Slovanov: „Tradimus terram, quam illi Sclavi cultam fecerant sine consensu nostro infra, qui vocatur forst ad Todicha et Sirnicha” (41/III-1-30).

Výroba poľa dýmečmi. Prales dúbavy, bučiny, hrabiny nebolo možno zmeniť na pole žiarením. V dúpnatom starom dube si kladievajú oheň pastierici aj celé roky, ale ani pri ich úplnej nedbanlivosti sa dub nezapáli a nezhorí ako smolnatý suchár bôrový. Dejiny lesov a mnohé listinné doklady vydávajú presvedčivé svedectvo o tom, že predhorie a svahy Tribečského pohoria boli a sú i teraz zarastené dubmi (25a/mapa). Prevalu má dub letný (*Quercus robur* L.), ale miestami dub zimný (*Quercus sessilis* Ehrh.). Redšie sa vyskytuje cer (*Quercus cerris* L.), ďalej dub pýritý (*Quercus lanuginosa* Thill (42/367). Je známe, že i keď duby rastú pomaly, rastú tým vytrvalejšie, a to nielen stáročia, lež i vyše tisícročia. Pritom ich kmeň dosahuje aj vyše dvojmetrový priemer. Južné, teplé predpolie Tribeča veľmi dobre vyhovovalo potrebám dubov, preto tam dužneli. V VI.—XII. stor. si tu máme predstavovať pralesnú dúbavu, lebo ešte do tých čias nebola zrúbaná; preto mohli byť v nej mnoho stáročných dubísk. S takými ozrutnými dubmi je ťažká robotá. Už aj preto prišli duby na rad až vtedy, keď to potreba vyžadovala, lebo boriny boli už povýžarované, keď sekery neboli už len bojovým nástrojom, ale aj mierovým, kultúrnym, keď sa začali stavať pri potokoch na tavenie železnej rudy slovenské pešte („tót pest, windischer Ofen”). Boli to 2—3 m vysoké, valcovité, liptovským peciam na

kúrenie v izbe podobné stavby z hliny, ktorá bola premiešaná korenčím, hodne neskoršie železniťou (drôtom), aby sa hlina lepšie držala pospolu. Pešte stavali okolo rovného špalku, ktorým potom vypálili pešť, keď vyschla. Pešte pod odsunuteľnou strieškou boli vždy pri potoku, na ktorom sa točilo koleso. Toto bolo tak upravené, že pri každom obrate rozťahlo mechy. Tieto zvyšovali dodávaním prúdiaceho vzduchu v pešti pál, od ktorej sa železná ruda roztápala a vytekala po uvoľnení spodného otvoru.

Dúbravy premieňali na pole dymením. To je od žiarenia odlišný typ výroby poľa z listnatého lesa, ktorý používali aj v Podtribečí. Stáročné duby nebolo možno spaľovať na pni. No ťažko sa borili s nimi aj po povalení. Nebolo treba napred vysúšať stromy, lebo suchá dubovina sa tvrdšie rúbe než surová. Na zápas s dubmi sa bolo treba vystrojiť dôkladnejšie než proti boroviciam, a to podľa možnosti železnými a nie bronzovými sekerami, ťažkými topormi. O používaní pil na Slovensku pri odlesňovaní pred tisícimi rokmi nehovoria ani dejiny techniky ani archeológia. Možno povedať, že veľké píly, súce na prepilovanie stáročných dubov, v stredoveku neboli dostupné v tribečskej oblasti. Duby bolo treba zrúbať. Do výstroja dymárov patrili aj veľké drevené klíny, niekedy len klinovité kamene, potom ešte dlhé tyče, oštrngoly alebo dlhé húžvy, povrazy so silnou kvakou na konci, aby sa mohli duby sťahovať na opačnú stranu, než rubári rúbajú.

Povalenie mohutného stáročného dubiska vyvolávalo v drobných ľuďoch pocit sily a sebadôvery s vedomím, že spoločnou, dobre premyslenou robotou môžu zvládnuť aj mnohonásobne väčšie odporujúce sily.

Zrúbaný dub obkliesnili a kliesninu nahromadili na ďalšie upotrebenie. Ďalej sa už narábalo aj s teslou, ktorou dubový klát otesali alebo len okrôchali. Dubové hrady boli najväčšou túžbou stavajúcich, lebo dub, najmä s veľkým, tmavým, trieslovinou preniknutým jadrom nepodlieha črvotoči ako drevo ihličín. Pri častých, za vojen úmyselných požiaroch dubová stavba sa nezapálila a nezhorela tak ľahko ako zruby z mäkkého dreva. Z dubových brvien strojno utesaná a zrúbaná drevenica a tobôž palota bola stelesneným výrazom stálosti, pevnosti a dôstojnosti. Keď okrôchané klady odviezli, na stanovišti nepohnuto trčali pniská, krnáče, kná i naďalej. Tieto bývali také mohutné, že aj štvrtstoročie stáli s veľkými koreňmi v ceste radlu, ktorým rozrývali rataji od dubov urvanú zem.

Pne mohli povykopávať, ale to bola ťažká a pritom nevďačná robota. Peň so zemou vážil nemálo metrických centov. Ak bol vôkol obkopyvaný do hĺbky chlapa, ešte vždy ho pevne viazali korene priam pod pňom, preto ho len s veľkým úsilím mohlo vyvaliť niekoľko chlapov. Ak sa to aj dosiahlo, i tak zostala na jeho mieste veľká jama, vyskyda, ktorá bola pre odkrytú kamenistú pôdu jalová. Pniská sa teda radšej nevykopávali, lež odstraňovali sa dymením. Pravda, nie surové; napred sa museli usušiť. Na jeseň vysušený peň obložili suchým raždím, letorastmi, snetmi, gánčami, haluzami, konármi a rázgami a hromadu podpálili, aby peň ohorel. Toto je tiež úmerná a veľmi pomalá čierna robota, ako ju autor vídaval ešte po prvej svetovej vojne v Kavečanoch. Pne nechcú horieť, neplápolajú, len vytrvalo tlejú a dymia. Aby sa pniaky dymením mýňali, treba každý jeden osobitne obsluhovať: prinášať súš, prispôbovať oheň vetru, aby nezahasil, lež len rozduchával oheň. Ťažko sa dýcha v štipľavom, po zemi sa stelúcom dyme. Dymári majú oči vyštipané, vyslzené, červené a celá ich bytosť je akosi vyúdená, zapáchajúca čmudom.

Prítom každý dážd' prekazil túto zdíhavú robotu, a to na dlhší čas, lebo zuhoľnatené drevo nasiaklo vodou. Ďalšie dymenie je možné až po vyschnutí pniaka. Takéto pretrhávajúce dymenie je obvyklé, a to preto, že na okolí Nitry býva ročne priemerne 53 prškových dní a k tomu ešte 17 sneživých, 15 búrkových, 24 hmlistých a 1 kamencový (17/66).

Spoločenský poriadok nie že by bol zmierňoval ťarchu tejto čiernej roboty ľudu, skôr jej bol na veľkú prekážku. Veď v XI. stor. bolo uzákonených nielen 52 nediel, lež k tomu ešte i 40 sviatkov a niekoľko vigílií, teda vyše štvrtiny roka vypadlo z pracovného procesu; keby boli v tých dňoch dymili, boli by dymárov potrestali odňatím ich nástrojov, hladovaním a temnicou podľa zákona. Ďalej najmenej tri mesiace (december, január, február) treba počítať, že boli pne zasnežené, vlhké a vtedy chcieť dymiť by bolo bývalo nezmyslom. V tretej štvrtine roka nebolo možno dymiť pre prškové počasie. Pre dymenie zostalo teda najviac ak štvrt' roka. Ak bol daždivý rok bez trvalých vysušujúcich vetrov alebo páliaceho slnka, minul sa celý rok bez pokroku vo vydymovaní krnáčov. Za takýchto pomerov si možno utvoriť predstavu o časovom postupe spĺňovania dúbav v oblasti Tribeča. Ubúdanie dubín preto pokračovalo pomaly a trvalo stáročia (9a).

V tribečskej oblasti je mnoho spomínaným pamätníkom výroby poľa dymením Gýmeš (Dýmeš), dnes Jelenec. Nebol jediným polom vyrobeným dymením v Podtribečí. Veď len v jedinej listine kráľa Belu IV. z r. 1253 sa spomínajú hneď tri gýmeše-dýmeše (10/517). Dva boli kedysi kmeňovým majetkom a potom majetkom nitrianskeho hradu, tretí mal súkromného vlastníka. Neskôr sa preniesol názov gýmeš aj na terra Dyun; i slovo Dyun čítali a písali r. 1256 ako dym (19/heslo Ghymes). Terra Dyun zahrňovala aj ten vrch, na ktorom dal vystať hrad jeho nový majiteľ Andrej, Ivanchov syn. Vrch, bývalé hradíšte, označuje sa v základnej listine mytologickým názvom Dyun-divin-devín. Názvom gýmeš sa ďalej označuje aj vrch (375 m) nad obcou Gýmeš—Jelenec a vrch s hradom (504 m) Ghymesvárhegy—hradná dýmeš. I potok sa spomína r. 1295 ako Gymus fluvius primus, čo poukazuje na to, že bol aj potok Gymus secundus (Gýmešský a Kostolánsky potok.)

Možno, že niekoho mylí grafický dvojitvar slova gýmeš-dýmeš. Prvý jeho listinný zápis je z r. 1113 v podobe Gimes. Neskoršie tvary sú: Gumes, Gyumes, Gymus, Ghymes, všetko do konca XIII. stor. Uvedené tvary sa potom striedajú. Najčastejší je tvar Gymes a od XVII. stor. takmer výlučne sa používal tvar Ghymes, lebo jeho stáli majitelia si tiež písali meno „de Ghymes”. Po maďarsky sa podnes píše úradne Ghymes, hoci tento tvar neškolený Maďar ani prečítať nevie, lebo maďarčina nemá spoluhláskovej skupiny *gh* ani samohlásky *y*. Po maďarsky písali tento miestny názov vážni vedeckí pracovníci v diele i na mape aj vo forme Gemes, Gémesvár, čo by znamenalo jarabnica, jarabí hrad (43). No v zemepisnej učebnici Tomku-Szászkeho z r. 1777 pri maďarskom tvare Ghymes ako slovenský názov sa uvádza Dymes (44/499).

Po slovensky znel a písal sa názov ako Dýmeš. Tak ho poznali nitrianski Slováci a tak bol zavedený aj do úradných (administratívnych, poštových, dopravných) zoznamov obcí. Až na návrh prof. V. Chaloupckého sa uzákonila podľa listinných tvarov forma Gýmeš a po druhej svetovej vojne na základe nemilého omylu sa úradne odstránil prastarý, kultúrnohistorický veľmi hodnotný slovenský názov Dýmeš a nahradili ho nezodpovedajúcim názvom Jelenec. To má byť preklad slova „gímes”. Slovo „Gýmes” z latinských listín nemožno vyložiť z latinčiny. Hľadali mu zmysel v maďarčine. Turecké slovo „gím” znamená to, čo slovo ünö, nöstényszarvas-laň, košuta a slovo „gímes” značí cervabus copiosus — na lane, košuty hojný (45). No miestne názvy sa dávali po maďarsky podľa jeleňa a nie podľa lane. V poslednom veľkom zozname obcí Uhorska spred prvej svetovej

vojny sú uvedené stĺpce miestnych názvov z kmeňa szarvas-jeleň, ale z cudzieho kmeňa gým sa uvádza len Ghymes v Nitrianskej a Gyimes v Sedmohradsku (46).

V maďarských dejinách sa jelene spomínajú niekoľko ráz. Napr. honbou Hunora a Magora za bielym jeleňom v močiaroch Maeotisu (Azovské more) sa začalo sťahovanie Maďarov zo starej vlasti (22/kap. IV). Dôvodom pre založenie hradu Bars mala byť šťastná poľovačka vodcu Maďarov Borsu na jeleňa pri Hrone za podmaňovacej výpravy proti Nitre (22/kap. XXXIV). Ludoví pevci ospevovali mladého jeleňa za zimného slnovratu. Za rodové znaky si nevyberali lane, košuty, lež parohaté výbojnú jelene, košuty. Keby teda šlo o označenie hojnosti jeleňov, boli by dali názov Szarvaskert, Szarvashegy, Szarvasrét alebo nejaký podobný, ale nie gimes-laňovnica, lebo kde niet jeleňa, odtiaľ lane zutekajú. Zmysel gimes-laňovnica je novšieho pôvodu. Roku 1862 ohradil gróf K. Forgách 1600 jutár svojho lesa ako oboru a nasadil do nej vyberané jelene, lane a muflóny. Nechal ich rozmnožiť na viac sto kusov a potom usporadoval široko-d'aleko spomínané ghymeské poľovačky. Tu splyva miestny názov Ghymes s poľovníckym názvom gimes — jeleníneec, doslovne laňovnica.

V listine z r. 1253 sa označujú tri poľné časti ako tri rôzne „terra Gymus” a jasne sa rozlišujú od silva-lesa, od saltus-zalesneného vrchu, a pretože sa tri gýmeše dotýkajú obcí, nemôžu označovať laňovnice, jednu neďaleko druhej a tretej, lebo na poli blízko dediny lane nebývajú. Gýmeše uvedenej listiny neboli laňové obory, lež úmornou čiernou robotou, dymením z tribečského lesa vyrobené kusy poľa, ktoré boli zreteľne vymedzené rozsahom dymenia. Pri vymedzovacom pochode sa spomína dedina Kolun, vrch Plyska, potok Wrios (ale pre machufu v listine nemožno toto slovo bezchybne prečítať), vrch Berek, dedina Koztulan, vrch Dyun, Verch, zem Lenduch, dedina Nemchych, teda gýmeše majú priliehavé slovenské prostredie.

Hodno ešte aj to pripomenúť, že listina z r. 1113, ktorá po prvý raz spomína Gimes, je renováciou darovacej listiny kráľa sv. Štefana, teda majetkových pomerov hneď po r. 1000. Podľa maďarských dejín sa dostali maďarskí obyvatelia Palóci do blízkosti tribečskej oblasti až za vládnutia kráľa sv. Ladislava po r. 1083 a viac než sto rokov žili ešte kočovným spôsobom pod šiatrami bez stálych bydlísk. Do lesov, aký bol i v bezprostrednej blízkosti Gimesa, na svojich koňoch sa netlačili a tým menej lesy dymili, no a slovenské mená svojim ešte pohyblivým stanovištiam dozaista nedávali z odlesňovacej techniky.

Dvojtvar názvu korení v ľudovej reči Ponitria, v ktorej sa spoluhlásky „d” a „g” v istých slovách striedajú. Ako sa povie dým a gým, dymí sa — gymí sa, zagymený poval, práve tak sa hovorí dyňa-gyňa, dlhý-glhý a v odvodeninách pregližný, ghláň-pokrknoha, dlžoba-glžoba, driečny-griečny, dneská-gneská, grlák-drlák (vták s plným dídelfom, Drlákovu je časť hory v Prievidzi), drumbl'a-grumbl'a (ústny hudobný nástroj), miazdro-miazgra, ďatelina-gätelina, ďateľ-gätel, atď. Všetky takéto tvary nebývajú bežné v tej istej dedine, lež v rôznych dedinách.

Do XVI. stor. písali: Gyuek-Dyuegh = Diviaky; Gyuche-Décsi-Dič; Haragische = Hradište; Gumchud-Demsed = Dömsöd; Gurmot-Darmoty; Brogen = Broďany atď.

Tento nářečový zjav Ponitria vysvetľuje vznik tvaru gýmeš namiesto teraz literárneho tvaru dýmeš.

Slová tvorené hromadnou príponou -eč sú v miestopisnej funkcii časté i na východnom Slovensku i v češtine, napr. Budeč, Kopeč, Dubeč, Sokoleč, Tureč, Uhrineč atď. Prípona -eč má obmenu -ež, -ač, -yč a -eš, ako napr. v miestopisných názvoch Holeš, Goreš, Le-meš-any atď.

Slovenská literárna forma by mala byť správne Dýmeš, ako je doložená už aj z XVIII. stor.

Miestopisný názov Dýmeš nie je na Slovensku osamotený. Dokladám príklady len z najbližšieho okolia Košíc. O odlesnenom charaktere týchto dymečov sa autor presviedčal na vychádzkach.

Na juh od Hanisky pri dvore Grajciar sa volá časť poľa Dymečka.

Pri trati z Košíc do Maďarska je dedinka Gyňov; táto má Dymeči na návrší za Záhumnými honmi.

Juhovýchodne od Košíc v doline Olšavy leží dedina Nižný Čaj a na severozápad od nej na vrškoch sú role označené menom Dymeč.

V tej istej doline a južne od obce Vyšná Myšľa na vršku sú role zvané Dymečka.

Pri rieke Toryse v chotári obce Lemešian je dvor v maďarských prácach písavaný Gimes, ale aj Gémes puszta. Neďaleko tohto dvora na západ je obec Trebejov, susedná obec na juh sú Chabzany, na sever Drinov, na východ Brestov. Tie názvy presvedčivo svedčia o niekdajšej zalesnenosti, ktorú odstraňovali dymením; toho pamätníkom je i dvor Dymeč a nie „Gimes”.

Pri Ťahanovciach, ktoré už splývajú s Košicami, sprava od potôčika Gribovec pod horou Žužel, na mieste niekdajšej hrubej dúbravy je pole Predná dymeč a Zadná dymeč, v bežnej reči skráteno Dymeče a medzi nimi Dymecký jarok. Trochu obďaleč je ešte kus poľa nazývaného Dymečere (ako sa povie močere).

Na pravej strane Hornádu, taktiež na sever od Košíc je obec Kavečany. Aj tieto majú Dýmeč na západ od vrchu Hradová. Vznik tejto dymeče som sledoval. Na jednom z odpílených dubov som napočítal so žiakmi vyše 280 letokruhov. Ostatné pne boli podobne hrubé. Studničky bývalej dubiny pred vznikom dymeče už zmizli a Suchý jarok niže nej nateraz už plne zasluhuje svoje meno. Dymeč je pod vrškom Razpuť (Rozpuc) v susedstve Kopanín a Vyťaliny a vzdialenejších Kopaninok s jarkom, ktorý je mikromorfologicky prekrásny.

Aj v Zakarpatskej Ukrajine majú nemálo dimičiek s významom dymením vyrobeného poľa.

Oproti ústiu Hrona, na úpätí Pilišských hôr v Maďarsku je obec Dömös, ktorú od začiatku písavali Dymis, Dymes, ecclesia Dymesiensis, Demes, Demus a napokon Dömös. Názov svedčí o dymešovom pôvode (37a/160; 25-b/88).

Pozoruhodný je zjav, že názov dýmeš sa vyskytuje aj v Sedmohradsku, v bývalej stolici Csík, na území obývanom Sikulmi, vo veľmi odľahlej doline Tatros. Tam sú tri dlžizné dymečové osady Felső Gyímes, Közép Gyímes a Alsó Gyímes. Tam sa stretávame i s názvami Terebič, Lázok, Bodok, Gyimesvár, Leányvár (ako Dyun), Kosztelek, Lövecz (ako Lovce); všetko názvy ako pod Tribečom. Tieto miestne názvy, ako aj iné slová, napr. granica, rodina, hodí atď., ukazujú na nepochybnú súvislosť medzi dvoma krajinami. A to tým viac, že uvedené obce boli kolonistami znova zaľudnené ani nie pred 300 rokmi (28b/II. 76).

Zaslúžili by si pozornosť aj miestne názvy zložené so slovom —dýmeš, ako sú Fedýmes, Födémes, písavané aj Fő Dímes. Osád tohto mena je niekoľko a niektoré z nich ležia na zreteľných dymečských polohách.

Dýmeše nehodno hľadať vo vyšších polohách pohorí ani na hornom toku riek Slovenska, lež len tam, kde bolo toľko dubín a v takej polohe, že získanie poľa ich vydymením bolo výhodné.

Na výrobu poľa dymením upomínajú aj tieto miestne názvy v tribečskej oblasti:

Kynek už na okraji oblasti (r. 1246 Kuniuk), po maďarsky Könyök — lakeť upomína na les, ktorý bol „do kna” odstránený okrem malého pozostatku a len kniak, knok — krče zostali po ňom. Könyök sa vykladá tak, že pri obci tvorí cesta zákrutu. Významná, ale priama cesta viedla pri Kyneku, ale nie cez Kynek. Ležal bokom od cesty (19). Kyklov dvor pri Čakajovciach znamená vykykľený les, rovnako ako aj Skýcov (podľa analógie vystrkov), ktorý je i dnes stredom

rozsiahleho lesného komplexu. Názov vykladali i z maďarského Küklő namiesto kéklő, vraj od modrej farby rieky Nitry. Tvar küklő bežne znamená plznúci, opfchajúci.

Klatonovejsa (Tőkésujfalu, Stockneudorf) dostala prívlastkovú časť mena len novšie na rozlišovanie od iných nových vsí. Predtým bola villa nova — nová ves a ešte dávnejšie pred obnovením ju označovali menom Herdoichich — azda Hrdovica alebo Hradovica. Zloženina klát poukazuje na to, že sa odstránil hrubý les, a to nie zožiaréním (7/47).

Výroba poľa triebením. Miešané a listnaté lesy, ani kroviny a chraste, ktoré sú v prevahe tam, kde nie sú dostatočné podmienky pre veľké stromy, nežiarili ani nedymili, lež vyrábali z nich pole odlišným typom techniky. Oheň je ešte aj v tejto technike pomocníkom, ale už len druhoradým. Spaľuje sa kliesnina, ak jej nenachodia lepšieho upotrebenia.

Triebíť pôvodne znamenalo vyčistiť, upraviť priestor pre náboženské výkony, pre treby, pre triebštia, obvykle v lese. Na treby sa vyhľadávalo okázalé miesto vzhľadú prekypujúcej hojnosti s obkľučujúcim pekným porastom, ktorý tvorí hustú stenu. Samo miesto triebenia sa označovalo ako treb (pôvodne terb, torb ako v nemčine dorf, ktoré tiež znamenalo pôvodne od stromovia očistené miesto, pole). Činnosť triebenia musela byť častá a všeobecná, lebo z tohto slova vzniklo bohaté slovné príbuzenstvo (napr. treba, potreba, potrebný, spotrebovať, netrebník, to je človek z trebienu — ktorý sa neľaká ťažkej čiernej roboty...).

Ako pracovisko, tak aj výstroj trebníkov bol iný než žiarníkov a dymárov. Pri tomto spôsobe vyrábania poľa neupotrebovali ťažké topory ako pri dymení, ani kliny a oštrngole. Triebenie bolo kedysi pre svoj komplexný ráz asi najrozšírenejším odlesňovacím spôsobom, ak možno tak uzatvárať z toho, že sa z odlesňovacích techník tento výraz zachoval v najväčšom počte v miestopisných názvoch. Napr. v úradnom Lexikone obcí z r. 1934 v samotných Čechách sa uvádza 84 miestopisných názvov s kmeňom treb-a slovotvornými príponami skutočne veľmi rozmanitými. Niektoré miestopisné názvy sú priam hypokoristiká, napr. Třebičko, Třebnuška, Třebutičky, Třebýcinka atď. Na Morave a v susedných oblastiach Poľska a SSSR sa tiež veľmi početne vyskytujú miestne názvy z kmeňa *treb-*, *trzeb-*, *tereb-*, (napr. r. 1097 mesto Terebovl' predchodca mesta Halič (51/130).

Oblasť Tribeča je tiež príkladom na odlesňovanie triebením.

Najstarší zápis tohto názvu sa nachodí v listine zoborského opátstva z r. 1113 takto: ... silva, que vocatur trebisc... V tej istej listine sa nachodí aj iný podobný názov: ... villa Trebeta — dnes Trebatice. V listine nitrianskej kapituly z r. 1334, v ktorej sa určujú medzi Nitrianskej Stredy, sa zapísalo, že medza vedie pri potoku Leusna (Lisna) až po vrch Trebuch... V listine zoborského konventu z r. 1395, v ktorej sa zapisuje deľba majetku Tomáša Eöri, sa hovorí, že les, ktorý rastie na hore Trebech, zostáva spoločný, nedelený. V dohode o vlastníctve obce Kowarce z r. 1492 sa uvádza: ... universas silvas intra metas possessionum Kowarcz et Apon ac predii Lehota vocati adjacentes, videlicet Trebycz a znova ... silva Trebycz (17c/376).

Terrebise (37a/5), Trebize (37b/88), v IX. stor. Terbelio 37a/526).

Staré listinné zápisy a terajšie miestne názvy od Lužičanov po Ukrajincov, aj u južných Slovanov, ktoré označujú výsledok triebenia, sú utvorené z kmeňa treb — a nie trieb — ako Tribeč. I maďarčina zachovala nemálo miestnych názvov s kmeňom tereb- a nie tirib-.

Tvar Tribeč nie je tak výplodom nárečia ako skôr nemeckého vplyvu. Keď sa v geografiách XVIII. stor. uvádzali miestopisné mená prepísané do latinčiny, nemčiny, maďarčiny a slovanského jazyka, začali prepisovať Trebsko na Tribsch, Třebivlice na Tribnitz, Trebo-

vice na Triebitz, Třebušice ako Triebischtz, Třebušín ako Triebesch atď.; tak sa prepísal aj Trebeč — pôvodne Trebech — ako Triebetz, Tribec. Atlas CSR z r. 1935 tiež píše Veľký Tribec, Tribecké vrchy ako pozostatok niekdajšieho nemeckého vplyvu. Mnohovýznamové a v zloženinách často používané slovo „Trieb“ preniklo aj do reči slovenského ľudu vo význame rastlinného výhonku. V literárnej slovenčine sa používa slovo vytríbený. Tvar Tribeč je v skutočnosti cudzí prínos. Cudzí je znetvorený kmeň Trib- a nesprávna je prípona -ec. Podľa tvaru Tribec sa slovo ďalej skloňuje Tribca . . . , kým tvar Trebeč i Tribeč sa ďalej skloňuje ako Tribeča, a to v mužskom rode, keď znamená vykonávateľa činnosti. V ženskom rode sa skloňuje ďalej Tribče, keď znamená výsledok činnosti, triebenia. Matej Bel má vo veľkom diele *Notitia Hungariae* . . . pre Tribeč len názov Tábor a iba na mape je Tribets. J. Nagy, nitriansky lekár, autor monografie *Nyitramegye helyirása*, r. 1864 písal Tribets; vo veľkej kolektívnej monografii *Nyitravármegye 1898* sa píše Tribecs. V matičných školníkoch sa spomínajú Nitrianske vrchy alebo Tribeč.

Ak sa pristúpi k oprave znetvoreného názvu, najprostejšie a podaniu najbližšie bude používať tvar Trebeč namiesto nesprávneho Tribeč, ale v ženskom rode, teda Veľká Trebeč.

Názov je historicky odôvodnený, lebo vrchol, ktorý sa označuje meňom Veľký Tribeč, je predhistorické hradište, na ktorom našli pozostatky od prvej doby železnej počnúc. Vrchol Tribeča bol tak vytriebený, že jeho severná strana je bez lesa.

Ďalšie svedectvá o výrobe poľa triebením v tejto oblasti sú: Roku 1271 sa spomína za severným okrajom tribečskej oblasti potok Terepche, novšie Trebica. Vteká do Nitrice sprava pri Diviakoch.

Južnejšie tečie Trebianka a vteká do Nitry pri Laskári.

Na juh od Zemianskych Kostolian je dvor (krčma) Trebište.

Za medzou tribečskej oblasti pri Ostraticiach je dvor Trebašovce.

Potok, ktorý preteká cez Kostofany pri Trebianke, a druhý potok, ktorý tečie cez Jelenec, spolu tvoria Drevenicu; dávnejšie ju písali Terenche, Beruenche a inak, preto sú mienky, že meno je správne Trebenica (z Tribeča tečúca voda) (36/podľa hesla).

Výroba poľa sekaním drevín. Osobitný typ odlesňovacej techniky predstavujú seky, seče. Pri sekoch vlastne nejde v pravom slova zmysle o odlesňovanie, lež o vysekávanie kroviny alebo mladiny. Nástrojom je ľahká sekera alebo dobrá valaška, ktorou možno obratne obsekávať alebo vysekávať kry, stromce.

Ako úžitkové drevo krovinové bola najviac vyhľadávaná, a preto v blízkosti osád všade aj vysekávaná lieska. Z nej sa robila najlepšia náhrada železnej reťaze, húžvová čočka. Taká húžvová reťaz pevne držala proti prúdu stojacu bárku, na Váhu i na vode Nitry plávajúci mlyn od jari do zamrznutia vody. Na nasledujúcu jar sa spravila čerstvá čočka. Lieskovými húžvami bývali priviazané lavice nad potokmi, bránky na dverciach, lievče na vozoch, liesku používali na zbrane (luky, strely, sulice), pri doprave nákladov na zväzovanie pomocou švihľa atď.

Rybárstvo, pletiarstvo, debnárstvo na obruče spotrebovalo rok čo rok mnoho lieštiny. Podobne aj sušiarenské liesy.

Mnoho sa vysekávali aj mladé lipy pre veľmi vyhľadávané lyko.

Ako naše najtvrdšie nástrojové drevo veľmi sa vysekávali driene, napr. na zuby mlynských kolies, ktorých bolo treba veľa. Aká pôda, taký býva i porast. Aký porast, taká technika sa volí aj s nástrojom na jeho odstránenie. V nevyživnej pôde sa ešte nájde potrebné množstvo živín pre kry, ale už nie pre mohutné stromy. Krovina sa odstraňuje vysekávaním, sečou. Kde sú seče, tam

väčšinou nebýva súca pôda pre role, lež na lúky, pašienky, a preto seče viac súvisia s chovom dobytkä než s roľníctvom.

Azda v tomto zmysle treba rozumieť sectores lignorum — sekäci dreva v Krušovciach v darovacej listine kräľa Gejzu II. z r. 1158, ktorý daroval nitrianskej cirkvi medzi iným aj „... terram Corus dedi mihi pertinentem absque terra nobilium de Corus, in terra mea, ubi residebant sectores lignorum...”

Pamätníkmi takejto výroby poľa sú miestopisné názvy zložené so slovom -sek alebo -seč. Na styčných plochách slovansko-maďarských možno takéto názvy vykladať rôzne. Zo všeslovanského slova steg (steh, stedza, stezka) v zmysle vicus, Strasse, dedinka; zo slovanského sek s významom zem, osada, ktorá vznikla na mieste vysekanom od stromov a z maďarského slova szeg—szög, čo znamená klin, riečnu zákrutu. Niekedy takto vykladajú názov, aj keď pri jeho nositeľovi niet zákruty a ani jej nebolo. Zalaegerszeg nebol v zákrute rieky Saly a vykladá sa ako Jegersek (jegra—lieska a sek—leštová seč) a nie z maďarčiny (ako éger—jelša, szeg—klin, uhol—jelšový uhol), ba ani Nyitraegerszeg, dnes omylom Jelšovce, nie je, ani nebol v zákrute Nitry, lebo tá podľa záznamov, máp a starého koryta tiekla asi poltreä kilometra na východ od obce (10/919). Preto aj v tomto prípade výkladu Nyitraegerszeg—jelšový uhol nad Nitrou chýba vecný podklad. Aj tu je slovanskä interpretäcia názvu prirodzenejšia než inä (ako Jägerseg—poľovnícke šťastie). Aj druhý novodobý názov, tiež za medzou tribečskej oblasti, Nyitraszeg—Chalmová posträda vecný základ pre szeg — zákrutu, uhol. No prednä časť názvu Nyitra — je v oboch prípadoch na dobrom mieste, lebo rieky poskytujú veľmi spoľahlivü orientäciu.

Na južnom konci tribečskej oblasti ležia obce Malomszeg—Mlynský Sek na pravom brehu a Egyháznagszeg—Kostolný Sek na ľavom brehu Nitry, obe ležia v zákrutách. Ide teda skôr o „steg” alebo o polohu v szeg— pri zákrute a nie v seku.

Na sever za medzou tribečskej oblasti v rudnianskej doline sa nachodí obec Seč v polohe seku.

Seče alebo seky nachodíme obvykle len v dolinách (napr. Hornä a Dolnä Seč neďaleko Hrona pri Leviciach, Rimavská Seč, Hronsek atď.).

K sečovej technike majú vzťah i tieto miestne názvy v tribečskej oblasti:

Krnča (staré obmeny názvu Kernuch, Kervec, Kernolc, Krench) zo slova krniť—obsekávať (29/669).

Čápor juhozápadne od Nitry (v XII. stor. Cipur) v zmysle klešť, kliesnina (29/143).

Chrašťany sú tiež sečou na mieste niekdajšej chrasti. Ösztüvér (r. 1377 sa Ösztörü spomína spolu s Heczcze—Choča) upomína na lúky, na ktorých osekali stromy na ostrvy (10/503).

Výroba poľa klčováním. Od niekoľkých pokolení je klčovanie najviac spomínaný termín pre techniku, ktorou sa vyräba pole z lesa. Do tohto pojmu sa teraz zahrňujú všetky pozostatky z prekonaných techník v robote s drevinami rôzneho druhu a veku. Pozoroval som klčovanie, keď sa zakladala osada Benešovo v lese Košíc pri Lorinčiku po prvej svetovej vojne. Osadníkom prepúšťali Košice 1 m² po 0,25 Kčs. Tí si potom vyklčovali svoju parcelu, ako kto vedel, bez hocakých klčovníckych znalostí. Pri hrubších stromoch, prevažne dubových sa narábalo oberučnou pilou, pri tenších sekerou. No charakteristickým nástrojom pri klčovaní je klčovnica (krčovnica, kučovnica), na východnom Slovensku ortuvka. Do klčovníckeho výstroja patrí ešte šelüha (šelyga), dnes už železný drúk na

vyvažovanie pňov, korene ktorých predtým kľovnicou popresekávali. Jamy po pniakoch sa zahádzu raždím, korenčím a na vrch toho sa nahádza zem. Čerstvé kľovisko (kľčenina, krčevina) je rozrytého vzhľadu.

Takmer každé odlesňovanie sa končievalo kľovaním, vykoreňovaním pre-kážajúceho porastu, ak išlo o naliehavú potrebu rolí, lebo ani pri žiarení, ani dymení, triebení, sekaní lesa nevzniká hneď pole, ako si ho dnes predstavujeme. Odstránením lesa nadobudnutý neles je spočiatku súci iba na pastvisko.

Pri kľovaní býva aj vedľajší výrobok: letnina. Letorasty sa pred zdrevna-tením žilnatiny listov okliesnia a pri dome sa poukladajú do stohov pod oboru, na štyroch stípoch pripevnenú pohyblivú striešku zo šupiek.

S najhoršou krovinou, s hložíň, trníň, šípíň, černičíň sa nakladalo v stre-doveku, ale ešte aj v novoveku najšetrnejšie. Tieto pichľavé kry vykopávali s ušetreným korenčím. Robili to z obranných príčin. Archívy zemepanských rodín v Podtribečí často uvádzajú otriasajúce žaloby na mnohé divoké útoky jedných zemanov proti druhým. Najviac nečakano po zbojnícky v noci napadli dedinu svojho protivníka. Dobytok mu odohnali, obrancov nabili, neraz i pobili, a pri odchode dedinu ešte aj podpálili (10/548, 582). Všeobecne sa tak robievalo na území nepriateľa za vojen. V XIX. stor. francúzske vojsko podpaľovalo dediny pod Tribečom, napr. Jelšovce razom podpálili na siedmich miestach. V druhej svetovej vojne sa takto smutne preslávili Nemci, keď vypálili Skýcov.

Mestá v stredoveku i nového veku bývali ohradené palesákmi, priekopami, hradbami, vežami, strážami proti nečakaným prekvapeniam. Dediny si pomáhali pichľavými živými plotmi, trníkmi alebo hradbou okolo kostola. Trníky boli 2—5 m široké pásma trňa, šípia, hložia, dobre husto nasadené vokol dediny. Obyčajne len na jednom mieste bol ponechaný priechod, ale ten bolo možno uzavrieť vrátami alebo husto zrubenými prievormi. Útok a obrana sa potom sú-stredila obvykle na vráta. Kľovaním získané a na záhumní posadené trníky poskytovali niekedy lepšiu obranu ako predmestské parkany, palanky, prievorové ohrady, tak často viditeľné na kresbách opevnených miest zo XVI.—XVIII. stor., lebo cez dobre opatrované trníky ani pes nepreliezol, ba ani vlk v tuhej zime bez náležitého dopichania trňmi. Ak sa mestské ohrady ohňom, silným náporom dali na kusoch odstrániť za krátky čas, nebolo to možné s trníkmi. Ak sa len nepriateľ neodhodlal trník po kúsku vysekávať, narazil na prekážku, s ktorou si nevedel hneď poradiť ani peši ani koňmo.

Takto bývali ohradzované najmä novozakladané osamotené dvory, ktoré vznikali pri kľovaní. Takéto trníky okolo domov, dvorov boli aj zárukou, že sa statok nerozbehá, ak boli vráta zavreté.

Trňové ohrady ustupovali, keď zmizli príčiny, pre ktoré vznikali, keď nehrozilo napádanie dedín, keď sa žiadalo viac prístupov do dediny, prístup do jednotlivých dvorov priam z poľa, keď sa dediny rozrastali a keď pôda v priamej blízkosti dediny nadobudla väčšiu cenu.

Kľovacia technika (exstirpatio, eruncatio) sa často spomína v listinách výrazmi tvorenými z kmeňa ort—. Aj v tribečskej oblasti sa spomína urutva, yrthuan a na východnom Slovensku takmer každá dedina a niektorá má i viac takýchto častí poľa pod názvom: ortva, urutva, ortovaň, ortov, ortovisko, ortaš, prispôbeným maďarským slovom irtványföld, irtásföld... Hojne je týchto názvov i v Zakarpatskej Ukrajine. Ortať, ortovať je starý slovanský výraz na označenie rozrývania zeme rohadlom, radlom, oradlom (aratrum), keď už bolo aj osobitné oradlo na ortovanie. Robotu konal ortaj, dnes rataj.

V nemčine je podobný výraz na odlesňovanie: roden, Rodung, Rodenland, reuten, rütten, rotten, Reute, Reutland...

Na klčovanie upomínajú i na Slovensku hojné názvy Kľačany, po maďarsky Kelecsény (klčen). Podobný názov majú aj niektoré sokolnícke osady.

Pri tomto výrobnom type odlesňovania treba spomenúť i *kopanice*. Tieto tiež zahrnujú rôzne spôsoby odlesňovania, ale zároveň znamenajú aj osobitný typ osadový a spôsob vlastníctva okolo príbytku sa nachodiacich pozemkov. Kopanice sú v značnom počte zastúpené na severnom okraji tribečskej oblasti medzi Jedlovými Kostolánmi a Oslanmi, ktorý bol naposledy zaľudňovaný. Tu menujú kopanice i *šťáľmi*. Skoro takto si máme predstavovať aj južný svah Tribeča obsadený drobnými osadami medzi väčšími dedinami pred tisícimi rokmi.

Ako inde na Slovensku, tak aj v tribečskej oblasti sa vyskytujú v lese polianky, ktoré sa volajú *lazy*. Lazy sú stromami nezarastené miesta v hore, či už preto, že je zvetranie skaly ešte plytké alebo je málo vlhky, či preto, že sú vystavené častým vetrom, či pre niekdajšie vyklčovanie alebo iné príčiny. Miestami sú lazy už mimo lesa a premenené na pole, ale nepredstavujú pole, ktoré by bolo vyrobené zvláštnym typom odlesňovacej techniky.

Na sever od Čeladíc lúky menom Lázky pripomínajú, že boli kedysi v lese.

Na juh od Pohraníc je dlhý kopec Aszók—Osuchy. Tento názov má znamenať miesto, ktoré vzniklo olúpaním kôry dubcov na dubicu a potom ich vyklčováním (40/81).

Inde na Slovensku častá porubová technika odlesňovania sa nespomína v miestnych názvoch Podtribečia, ale na sever od neho pod Malou Magurou je už typická porubová osada Poruba v priamom susedstve Lazian, Nedožeria a Seče.

Odlesňovanie a ďalšie prerábanie lesa na pole bola ťažká, čierna robota, v ktorej by sa bol osamotený jednotlivec čoskoro umoril. Preto sa vykonávala vospolok, kolektívne. Základná výroba spoločenská, výroba poľa z lesov, je tvorba ľudová. Stáročné duby zrúbať, ale aj spiliť je ťažká robota. Keby aj boli mali veľké bezrámové píly, nestačil by jeden robotník, muselo ich byť viac. Nielen robota sama bola ťažká, vyžadovala na výkon mnoho sily, lež aj dlho trvalo, kým sa človek mohol tešiť z výsledku svojej roboty. Toto uznali aj v stredoveku, a preto bolo zákonom, že sedliaka, ktorý bol osadený na zemi, ktorú sám odlesnil pomocou iných, zemepán nesmel odohnať, ak si inak plnil povinnosti.

Aj osady zvané *lehotami* vznikali prevažne ako výsledok výroby poľa z lesa, ale pod týmto menom sú známe až od XIII. stor.

Údaje o vospolnom hospodárení v Podtribečí. Historickogeograficky je veľmi pozoruhodný aj spôsob, ako sa hospodáril na poli, ktoré ľud vyrobil ťažkou úmornou námahou väčšinou z pralesa viac než pred tisíc rokmi. Spôsob hospodárenia treba zrekonštruovať z veľmi stručných zápisov, ktoré sa vzťahujú aspoň čiastočne priamo na tribečskú oblasť.

V Tribečskom pohorí, na jeho južnom konci, na Zobore bolo mníšske, a to benediktínske opátstvo sv. Hypolita. Nie je známe, od kedy jestvovalo. Listina hovorí o tom, že prvý kráľ uhorský sv. Štefan obdaroval opátstvo majetkami, dôchodkami a pracujúcim ľudom, poddanými, ale nehovorí sa o tom, že ho založil, že by pred ním nebolo stálo. Podľa podania už kráľ Svätopluk skončil svoj život medzi mníchmi na Zobore r. 894 (31/44, 32).

V polovici XI. stor. nastali v Uhorsku opätovné vojnové rozvraty pre spory o trón, vonkajšie tútorstvo a rozopry medzi starým domácim a kresťanským náboženstvom, za ktorých sa popremieňali aj majetkové a právne pomery zobor-

ského opátstva. Nie div, veď bolo majiteľom až v 102 dedinách a značný počet z nich patrilo úplne jemu. Keď nastali pokojnejšie časy za kráľa Ladislava a Kolomana a opäť sa stal agilný človek, dal sa do práce, aby obnovil pôvodný majetkový stav opátstva, lebo majetky boli odcudzené, práva neuznávané, dôchodky zastavené a poddaní sa vyhlasovali za slobodných. Opát niekoľko rokov zhladával starých, vieryhodných ľudí, ktorí by vedeli a chceli dosvedčiť niekdajší majetkový stav opátstva. Tak došlo k trom renovačným listinám, pri vzniku ktorých svedčili najautentickejší ľudia, aj bývalí župani, z ktorých niektorí už vyše 80 rokov bývali v Nitre. V listine kráľa Kolomana z r. 1111 boli renovované práva opátstva na dôchodky z mýta, prevozného, tržného, desiatkov. V listine toho istého kráľa z r. 1113 boli renovované majetkové dotácie sv. Štefana a v tretej listine, ktorá sa nezachovala, boli podľa mena uvedení všetci tí, ktorí boli službou povinní opátstvu, ako sa to zachovalo v súčasných listinách iných benediktinských opátstiev (napr. v Dömösi, Tihanyi, Pannonhalme).

Z renovačnej listiny zoborského opátstva z r. 1113 sú nasledujúce údaje o spoločnej hospodárení pod Tribečom alebo na majetkoch toho istého vlastníka v susedstve tribečskej oblasti.

Isté rybníky menom Archy (Jarky?) sú spoločné s obcou „Copezan“ a s obcou „Niget“. Tomu sa má rozumieť tak, že obyvatelia dvoch menovaných obcí, ktoré nepatria opátstvu, spolu lovia ryby s ľuďmi opátstva, ale úlovok si potom delia na troje.

V dedine Boencza (Bojničky) má sv. Ypolit (zoborské opátstvo) toľko podielov, či na poli, či v lese, koľko majú hlohovskí hradníci.

V obci Locuplot (Koplotovce) patrí polovica zeme hradníkom a druhá polovica patrí sv. Ypolitovi.

V obci Pogran (Pohranice) má sv. Ypolit zeme a vinohrady spoločné s ostatnými dedinčanmi.

Za riekou Nitrou má opátstvo les spoločne s celým okolím, ktoré sa volá „provincia Prudas“; podobne spoločne vlastní aj tri ostrovy.

V dedine Wochoi (Veča) majú slúžiaci sv. Ypolitovi toľko zeme, koľko majú Posádkania (Gewrienses).

Na židovskom vrchu pri Nitre patria dve tretiny sv. Ypolitovi a tretina pripadá na dedinčanov.

V dedine „Staul“ pod Zoborom jeden podiel patrí sv. Ypolitovi, druhý županovi a tretí komorníkom a obyvateľom podhradia.

Z lesa, ktorý sa volá „Trebisc“, patrí polovica sv. Ypolitovi a druhá časť mestu Nitra.

V dedine „Socol“ je močiar, polovica z neho patrí sv. Ypolitovi.

V dedine „Latic“ (Látkovce) je veľká dolina a na konci doliny je pole, z ktorého tretí podiel patrí sv. Ypolitovi.

Uvedené údaje sú vybrané z jedinej listiny. Majetkové právo sa prízvukuje v listine pravdepodobne len tam, kde bolo ohrozované. Nebolo treba pripomínať vlastnícke právo na podiel tam, kde celá dedina patrila výlučne opátstvu. Tam mal opát právo, ako sa opätovne zdôrazňuje, ľubovoľne rozhodovať.

Opátstvo sv. Beňadika, taktiež benediktínske, založené na Pohroní r. 1075, ležalo síce mimo oblasti Tribeča, ale v jeho bezprostrednom susedstve a jednotlivé jeho majetky ležali v tribečskej oblasti. Možno predpokladať, že spôsob hospodárenia bol aj v tomto opátstve taký ako v zoborskom alebo aspoň veľmi podobný, lebo rovnakí mnísi mali rovnaké regule. Údaje o spoločnom vlastníctve

zeme, rybníkov sa uvádzajú aj v zakladacej listine tohto opátstva, ale bez spresňovania v podrobnostiach a nemálo údajov sa vzťahuje až na Potisie.

Pre používanie potokov na pohon mlynov, stúp, rybolov atď. ešte aj r. 1340 sa prízvukuje „Vychma... in aqua communi...“, že je voda so svojimi úžitkami spoločná (7/80).

V dejinách archívov na Slovensku sa uvádza, že len málo archívov môže preukázať také smutné osudy od nepriateľského ničenia ako cirkevný archív nitriansky (31/40). V tom treba rozumieť archív biskupstva, kapituly, ako verejného overovacieho miesta, archív zoborského opátstva, tiež verejného overovacieho miesta. Nemal lepší osud ani archív paulínskeho kláštora v Horných Lefantovciach, v ktorom si drobní zemaní ukladali svoje listiny do úschovy. Podobný zlý osud stíhal aj archív benediktínskeho opátstva v Kliži, benediktínskeho opátstva na okraji oblasti v Ludaniciach, manzíriu templárov v Krušovciach a rodinné archívy starých rodov, ako rodu z Diviak (Divéki), z Mojtecha (Majtényi) atď. V Pohraničiach malo beňadické opátstvo nielen 15 domov, 16 vinohradov, 6 popluzí ornej pôdy s lesmi a lúkami, nielen hospodárske budovy, lež aj kostol, a to už r. 1075. Teda na všetkých stranách Podtribečia boli kláštory a takmer všetky tej istej rehole, benediktínov, ktorí sa museli riadiť podľa jednotnej regule. Čo je doložené o hospodárení v jednom opátstve, s veľkou pravdepodobnosťou to možno pripustiť aj o hospodárení v ostatných opátstvách, ak len neboli medzi nimi značne odlišné prírodné pomery.

Pre nepriateľské pustošenia sa zachránilo len málo listín o tribečskej oblasti, a preto aj málo podrobných údajov o hospodárení v nej. Keďže však majetkové pomery v jednom štáte a v tej istej oblasti nebývajú trvale veľmi odlišné, z hospodárskych pomerov v jednej oblasti možno uzatvárať na pomery v druhej susednej oblasti.

Okrem listinných údajov zo susedných oblastí je prameňom údajov o hospodárení v Podtribečí i všeobecné dielo Paulyho, *Constitutio rei urbarialis regni Hungariae*, Viennae 1817, lebo v tejto knižke sú pozbierané úradné urbárske predpisy s vysvetleniami o nariadeniach a s návodmi na ich uskutočňovanie. Ďalej i dôkladná štúdia rodáka tribečskej oblasti, archivára a redaktora Gazdaságtörténeti Szemle (Hospodárskodejinných rozhľadov) K. Tagányiho *A földközösség története Magyarországon* o spoločnom vlastníctve zeme mi poskytla vzácné hľadiská o niekdajšom hospodárení pod Tribečom. Najpodrobnejším prameňom boli pozemkové vymeriavacie spisy a elaboráty s príslušnými pripomienkami o minulom katastrálnom stave, ale stoličné zhromaždenie r. 1790 vyslalo komisiu zo zemepánov na ich spálenie v Nitre.

Na základe uvedených prameňov sa tu podáva pokus o rekonštrukciu kolektívneho hospodárenia v tribečskej oblasti pred XIII. stor. Podľa listinných údajov priamo spod Tribeča alebo analógií zo susedstva možno tvrdiť, že v tejto oblasti bolo rozšírené kolektívne alebo vospolné hospodárenie (občina). Nie azda len za kmeňovej organizácie obyvateľov Podtribečia pred rokom 1000, lebo niektoré doklady svedčia o takomto hospodárení miestami ešte aj v XVIII. stor., napr. v Novej Ďale do r. 1713, v Kolte do r. 1776 (33/15).

Hmotným podkladom vospolného hospodárenia pod Tribečom, tak ako aj inde v tom čase, bol nerozdelený a nedeliteľný nehybný a pohyblivý majetok, nediel, „dedina“, čo potomkovia spoločne dedili od predkov. Jeho osobnou správou bola zádruha, rodina. Zárodokom dediny, „občiny“ bola iste „otčina“, rodinný nediel (34/89). Bledé zvyšky takejto spoločenskej ustanovizne videl autor v roz-

klade v „Malej Čausi“ pod Žiarskym pohorím pred prvou svetovou vojnou u „spoločníkov“ v niekoľkých veľkých rodinách, v ktorých niekedy aj päť pokolení jednej rodiny žilo a nedelene hospodárilu spoločne pod jednou strechou pri jednom ohnisku. Keď sa takáto veľká rodina v dávnejšej minulosti značne rozmnožila, postavila si niekoľko domov s príslušenstvom, ale zem zostala spoločná; tak sa utvorila vospolná „dedina“. Táto ako nediel rovnako prináležala každému plnoprávnemu, pracujúcemu členovi vospolnosti. Čo bolo spoločné, to bolo aj neodcudziteľné (ako obrábané pozemky, obydlie, hospodárske stavby, dobytok, výrobné prostriedky, hospodárske náradie). Jednotlivec nemal vlastného majetku okrem toho, čo bolo nevyhnutným osobným príslušenstvom (odev, zbraň, klenoty). Členovia vospolnosti mali právo na výživu, byt, odev, za to boli povinní pracovať na nedielnom majetku. Podvedome sa uplatňovala zásada, že vospolnosť sa musí postarať o tých, ktorí pracujú v záujme vospolnosti samej. Jednotlivý člen kolektívu nemohol brať na seba záväzky ohľadom toho, čo sa nadobúdalo spoločnou prácou. Oproti individuálnym rozkladným sklonom a túžbe po sebestačnosti stála istota, že vo vospolnosti (občine) môže počítať člen zádruhu na potrebnú pomoc, kým mimo zádruhu, osamotený môže bez pomoci len zahynúť.

„Dedinu“ spravoval najstarší vládyschopný člen veľkej rodiny alebo volený staršina (starosta).

Keď nastala možnosť svoju prácu alebo hospodárske produkty premieňať na hodnoty nepodliehajúce skaze a ľahko zachovateľné peniaze a tým si zaopatrovať životné prostriedky podľa potreby hocikde a hocikedy, začalo sa rozpadávanie rodinného alebo dedinného nedielu „spoločníkov“.

No odklon od všeobecného vospolného spôsobu hospodárenia, od nedielu „dediny“, odčleňovanie od vospolného ľudu sa šírilo najmä pod vplyvom cudziny s inými hospodárskymi novotami. Také osamostatňovanie sa potom zvečňovalo nielen nápadnými znakmi, hranicami na poli, lež i na písme, ktoré uschované nepodliehalo zmenám ako znaky na poli. Bola to cirkev, ktorá zaviedla túto písomnú novotu vo vlastníení pod Tribečom. Pred 1000 rokmi takmer len ona narábala písmom v tejto oblasti. Oddeľovala sa od dediny a zaistovala si pozemkové majetky ako súkromné vlastníctvo „in perpetuum“ — na veky. V stopách cirkvi čoskoro šli aj svetskí mocipáni, stoliční páni a iní.

Ľud i naďalej zostával pri vospolnosti, lebo toto hospodárenie bolo v tých časoch dobre primerané roľníckemu spôsobu života. Na role sa zbral právom prvého záberu kus súcej pažite, podľa možnosti blízko príbytkov. Novina sa používa dotiaľ, kým vydáva ako tak postačujúcu úrodu (3—7 rokov). Keď sa zem vyčerpá, nechajú role ležať ako čierny úhor so spáleným strniskom a zaberú iný kus zeme na orbu na inom mieste. Plienivé hospodárenie sa potom opakuje na tomto kuse zeme a tak to pokračuje ďalej, kým sa nevyčerpá ladom ležiaca zem. Potom (po 10—20 rokoch) sa vracajú k najstarším prielohom alebo prenesú svoje zruby, drevené domce ďalej alebo nastáva najťažší prípad, že sa odhodlajú na vyrobenie nového poľa z doterajšieho lesa niektorou technikou, primeranou lesu.

Tam, kde sa dedina rozrástla z 5—10 rodín na viac (20—50), nastala potreba deľby poľa a práce. Na poli sa delili spoločne a rovnako, lenže už pracoval každý pre seba (kolektív sa rozplynul). Ľahké bolo delenie tam, kde bolo mnoho poľa (na rovinách) a málo rodín. V takom prípade si každá rodina zbrala toľko zeme, koľko sama vládala obrobiť, a to na takom mieste, kde jej

to bolo vhod. No vo vrchovatej tribečskej oblasti nebývalo veľa takejto možnosti, voľná zem sa skoro vyčerpala. Zložitým sa stalo delenie poľa, kde bol povrch nerovnaký. Tam i pole bolo nerovnakej akosti čo do pôdy, vlhkosti, oslnenosti, vzdialenosti, prístupnosti atď. Aj v takýchto prípadoch sa mala zachovávať zásada, že každému nárokovateľovi patrí rovnaký kus zeme, a to aj množstvom aj akosťou. Pre tento cieľ rozdelili rovinatovrchovaty chotár na niekoľko veľkostí nerovnakých, ale akosťou podľa možnosti rovnakých plôch a každú plochu zas rozdelili na toľko rovnakých častí, koľko bolo nárokovateľov. Na poli nebolo medzí, lebo sa veľkosť prideľovaných rolí podľa okolností menila. V takomto prípade každá rodina mala role na niekoľkých (3—10 i viac) miestach. Ak sa medzitým počet rodín rozmnožil, bolo treba rozmnožiť aj parcely na každej odlišnej ploche. Keďže celková plocha zostávala tá istá, parcely sa umenšovali. Ďalším spoľnením lesa sa vyrobila nová plocha, ktorú taktiež rozdelili na toľko podielov, koľkí mali na zem právo.

Časove sa dialo rozdeľovanie podielov po žatve, niekedy v zime. Zeme sa delili žrebovaním na jeden alebo na viac (3—5) rokov. Žrebmí bývali za dávna strely; nachodili sa v každom dome a bývali opatrené osobnou značkou pre potrebný dôkaz, kto bol šťastlivým strelcom. Neskôr sa i vrúble upotrebovali ako žreby s individuálnymi zárezmi. Niekde sa delenie spoločného poľa zachovávalo tak dlho, že žrebom boli už papieriky s menom nárokovateľa podielu. Starosta si ťahal žreb naposledy, preto mal záujem na tom, aby nebol ukrátený. Ostatní zas mali istotu, že sa im neukrídli, lebo nikto nevedel dopredu, ktorý kus zeme sa mu dostane. Táto okolnosť bola dostatočným dôvodom, aby sa spravodlivo delilo.

Kde sa zachovávalo vospolné hospodárenie, tam nebolo ani predstavy o osobnom pozemkovom vlastníctve, okrem vnútorných, intravilánných pozemkov (dom, dvor, záhrada), tam nejestvovala ani pozemková jednotka v zememeračskom zmysle, len nelokalizovateľný, veľkosťou menlivý podiel. Podiely neboli rovnaké ani v susedných obciach, ba ani v tej istej obci v rôznych rokoch, podľa toho, či pribúdalo alebo ubúdalo oprávnených podielnikov. Keď niektorá rodina vymrela, čo sa často stávalo, nezostávala po nej nijaká roľa, iba sa jej viac nepridelil podiel zeme pri delení. Ak nepribudol nový nárokovateľ, podiely ostatných sa oniečo pri najbližšom delení zväčšili, lebo tie isté plochy obcíny rozdelili na menej podielov.

Roztrúsenosť a rozdrobenosť pozemkov, ale najmä rolí, ten nevyčerpateľný prameň slovenskej biedy nezapríčiňovalo azda, ako sa všeobecne myslí, len odpredávanie rolí po kúsku alebo ich delenie medzi deťmi pri dedení. To by bolo skutočne možné, pravda, iba pri roľiach zemanov, lebo už poddaný nemohol rozdeliť zem medzi svoje deti, lebo nebola jeho. Príčinou drobnosti a rozmetanosti roľičiek v rôznych kútoch chotára bola zotrvačnosť pri zásade spočiatku zrejme správnej a pokrokovej: aj z „dediny“ dať každému nárokovateľovi, ako sa dávalo v rodine z „otčiny“, rovnaký podiel. Extenzívne rozširovanie roľníckej základne už dávno nevedelo ukájať životné potreby pracujúcich. Keďže zeme nerástli, i keď sa časom počet drobiet množil, bolo treba zmenšovať alebo v inom zamestnaní vyhľadávať životné potreby. Medzitým vzrastala chudobnosť. Skromne alebo len nedostatočne sa kryli aj najzákladnejšie životné potreby. V bezmocnom stave sa zotrvalo pri starom, už nevyhovujúcom spôsobe hospodárenia. Prepásikované chotáre slovenských dedín predstavovali pozostatky obrazu posledného delenia celej obci patriacej spoločnej zeme, pripočítajúc k tomu ešte všetky

zmeny, ktoré vznikli od tých čias delení, scelením pri delení alebo kúpe od zrušenia poddanstva. Rozpásikovanosť vrchovatých chotárov je presmutný pozostatok dávnej zemepanskej minulosti.

Ak sa niektorý podielnik pozemkovej vospolnosti stal šľachticom, bol to zásah aj do obrazu katastra obce. Pošľachtičenie bolo vlastne oddelenie od vospolnosti ľudu v povinnostiach a právach, a to nielen armálesom na psej koži, lež aj na poli hranicami. Pošľachtičenému patriaci podiel z obcíny obyvykle vykrojili v jednom kuse a omedzili ho kopcami. Pošľachtičtený prestal podliehať ročnému alebo častému rozdeľovaniu spoločnej obecnej zeme. No nie všetky prípady pošľachtičenia sa končili takto. Boli prípady, že novému šľachticovi patrili len výhody pri delení zeme, ale zostal členom pozemkovej vospolnosti. Ako uvedené listinné údaje svedčia, ani cirkev sa neoddeľovala vždy od vospolnosti. Jej poddaní tak dostávali podiely ako ostatní, podľa toho, aký podiel („pars“) jej prislúchal. Keď ubúdalo jej poddaných, ubúdali aj jej podiely, a keď pri nejakej smrtonosnej hromadnej nákaze (bývali takmer v každom desaťročí) alebo za vojny vymreli alebo utiekli jej poddaní, stratila podiely, majetok v tej obci. To bolo potom príčinou vyrábania falošných listín, keď nešlo o skutočný podvod, lež o zachovanie práva pri rozdeľovaní spoločnej zeme v niektorej obci. V takejto súvislosti možno spomenúť nepravú listinu nitrianskej kapituly z r. 1006 o jej majetkoch v tribečskej oblasti (35/92).

Ďalší vývoj hospodárenia na spoločnej obcíne došiel k tomu, že upustili od prísnej zásady úplnej rovnosti, lebo sa role do krajnosti rozdrobili. Aj ich užitkovosť sa veľmi znížila, lebo pri ich obrábaní sa strávilo mnoho času chodením z jedného konca chotára na roľu na inom konci, čo sa živo pociťovalo ako veľká nevýhoda najmä pri nárazových prácach (oneskorená orba, sejba, žatva). S úmyslom zlepšiť tento nevýhodný stav uskutočnili zlepšujúci návrh, aby spočítali všetky kúsky rolí, ktoré spolu tvorili podiel jedného účastníka vospolnosti, a zeme, podiely sa vydeľovali vo väčších kusoch (commassatio partium). Na tomto vývojovom stupni vospolnosti sa už nemohla uplatňovať zásada: každému oprávnenému účastníkovi dať kvalitou rovnaký podiel. Nespokojnosť s podielom horšej akosti alebo s jeho ďalekou polohou trvala do nasledujúceho delenia. Potom ho dostal zas niekto iný.

Ďalší vývoj pozemkovej vospolnosti viedol k trojbratovému (trojpoľnému, trojosevnému) hospodáreniu a neskôr miestami aj k štvorbratovému. Viacbratové hospodárenie bolo spojené s núteným hospodárením, lebo nie podľa ľubovôle, lež podľa obratového poradia musel siať roľník v jednej časti chotára oziminy, v druhej časti jariny a tretia ležala úhorom.

Kolektívne vlastníctvo, vospolnosť ornej pôdy, lúk, pastvísk a lesov aj so spôsobmi rozdeľovania sa spomína v listinách stručným výrazom „mixtim habere terras“, ... „mixtim cum terris aliorum“ atď. Za takéhoto stavu vecí sa nedá poukazať prstom na roľu, že táto je moja, iba na právo, že mi patrí taký podiel zeme. Spoločné vlastníctvo poľa, lúky, pastvíska, lesa, rybníka sa označuje v listinách slovom „communis“ — spoločné, vospolné.

Ak chcela obec niekoho zo seba vylúčiť, prsto sa povedalo, že nepatrí medzi nich a tak nemá ani nárok na podiel zeme (37-b/145). Tým činom vypadol z vospolnosti conterraneov — spoluzemcov a stal sa homo extorris — človekom vyzemneným, bezzemkom. Nebolo mu pomoci, nemal ako dokázať, že patrí medzi nich, a ľudový súd bol vykonaný. Ak sa zabažilo vospolnosti na majetok zeman, stačilo povedať, že je len taký ako aj oni všetci, a nebolo mu pomoci, ak

nemal listín. Aj sudcovia ponechávali takéto prípady na rozsúdenie božím súdom, ale na to sa sotva ktorý zeman odhodlal, hoci podľa dekrétu kráľa Kolomana z r. 1100 v Nitre bol takýto súd.

Hybné sily vo vyrábaní poľa pod Tribečom. Obdobie rúbania lesov a tvorby poľí pod Tribečom (VI.—XII. stor.), keď ľud prerábala pralesy na pole za živeľnej pomoci ohňa žiarením a dymením primitívnym výstrojom, treba pokladať za hrdinské. Okrem udivujúcich výsledkov, vyrobeného poľa i tých ohromujúcich námah záujem vyvolávajú i príčiny, ktoré viedli ľud, keď sa púšťal do neúmerného boja s pralesmi, ktoré človeka všakovak (vekom, odolnosťou, rozmermi atď.) oveľa prevyšujú.

Boli to príčiny vyslovene hmotné, hospodárske, ale navonok sa viac javili ako ideologické. V tých časoch (VIII.—XI. stor.) sa diala výmena svetonázoru. Podľa starého, už len v málovýznamných zlomkoch zachovaného svetonázoru svet spravujú v ľudskej podobe predstavované prírodné sily, výkony ktorých môžu byť i neporovnateľne nadľudské. Oproti takémuto naivnorealnému domácomu svetonázoru sa stal z neslovanskej cudziny šírený nový svetonázor, podľa ktorého svet spravujú od prírody úplne odlišní a prírodu, prírodné zákony podľa svojej ľubovôle (zázrakmi) upravujúci neviditeľní duchovia, ktorým má človek oddane slúžiť.

Podľa starých domácich predstáv isté časti lesov, háje, mohutné a krásne stromy, čisté pramene atď. mali byť ušetrené, v úcte zachované, lebo sú predmetom záľuby veľavládnych, ľudom prajných vyšších bytostí (prírodzená, uznávací úcta prírody). Nový kresťanský svetonázor bol prirodzene neúprosne proti starým pohanským predstavám. Veď zničenie lesa, stromu, na ktoré sa opierala viera či povera pohanská, znamenalo i zničenie moci pohanských činiteľov, odstránenie húževnatej konkurencie, opretej o reálnu, prístupnú, živnú prírodu. Nová náboženská ideológia teda všemožne podporovala odlesňovanie najmä posvätných hájov, častí lesov venovaných bohoslužbe, vyrúbanie stromov venovaných nejakému božstvu, a to aj z rýdzo ideologických dôvodov. No podstavba tejto nadprírodnej ideológie bola hmotná, hospodárska: zem s rôznou kultúrou (role, vinohrady, pastviská, lesy...) a robotujúci poddaní. Novú ideológiu širili isté zahraničné, ale aj domáce záujmové kruhy, preto zakladali strediská, ktoré usmerňovali šírenie nového svetonázoru. Tribeč bol čoskoro zo všetkých strán obkolesený takými strediskami.

Bolo to v istom zmysle len pokračovanie staršieho spoločenského procesu na inom podklade. Avari, Frankovia, Nemci, ktorí prechodne ovládli medzi inými slovenskými krajinami aj tribečský, uznali istú skupinu obyvateľov za vládnúcu nad slovenským ľudom, ak bude plniť určité služby a platiť poplatky. Táto skupina vládla doma v záujme podmaniteľov, vykorisťovateľov, ak sa stotožňovala s nimi. Títo druhoradí vládnúci vnucovali ľudu viac práce. Aby sa poplatky mohli zaplatiť, muselo sa viac vyrábať. Na to bolo treba viac poľa. To sa dosiahlo odstraňovaním lesov. V tomto procese sa vyvíjali proti sebe stojace spoločenské vrstvy. Boli to otroci, vojenský zajatci, potom domáci ľud a nepočtená vrstva vládnúca nad ľudom. Na vrch tejto domácej vládnúcej vrstvy sa dostávali spočiatku prevažne cudzí predstavitelia nového svetonázoru.

Medzi prvými písomnými zvesťami, pochádzajúcimi z časov, keď sa v Uhorsku začali zapisovať dejiny, je aj to, že prvý kráľ uhorský, sv. Štefan už našiel v Nitre deviatich kapitulárnych kanonikov hradného kostola ako také stredisko, ktorému sa veľmi potešil (35/92).

Podobná je druhá zvesť, že na vrchu pri Nitre je sbor benediktínskych mníchov, kláštor, kde bolo „mnoho“ mníchov a v ktorom už vychovávali odhodlaných misionárov pre šírenie kresťanstva v iných krajoch Uhorska. Poslali z nich napr. do Csanádu (Chunad-prasíneec) pri rieke Maroš na pomoc sv. Gerhardovi. Ak sa malo vychovať „mnoho“ mníchov, muselo sa dorobiť mnoho obilia a na to bolo treba vyrobiť mnoho poľa z lesov.

Roku 1075 bolo založené v bezprostrednom susedstve tribečskej oblasti opátstvo v Hronskom Sv. Beňadiku a skvelo vybavené hmotnou základňou. Len ról sa dostalo do jeho vlastníctva vyše 50 000 jutár a k tomu nie menšie množstvo lesov, pastvísk, lúk, rybníkov. Exstirpationes-klčovaním vyrobené polia sa častejšie spomínajú v listinách tohto opátstva (25/b).

Ďalším, neskoršie previtajúcim strediskom pre šírenie a prehlbovanie novej ideológie bol kláštor paulínov v Horných Lefantovciach. Niečo severnejšie, neďaleko rieky Nitry v Ludaniciach bolo asi od časov kráľa Imricha benediktínske opátstvo. Ešte severnejšie bol ideologickým strediskom kláštor križiackych rytierov v Krušovciach. Najsevernejšie, v kotline medzi vrchmi bolo opátstvo asi od časov kráľa sv. Ladislava v Kliži. Aj Pohranice treba spomenúť, kde malo hronské beňadické opátstvo hlavne svoju hospodársku filiálku, ale aj kostol v XI. stor. Opátstvo v Krásnom, Veľkom Kýri a templárske manzérium v Topľčanoch sú neistého trvania, lebo sú neznáme ich začiatky a zanikli následkom vojnových pustošení aj s listinami.

Keď sa jeden mních ako ideologický činiteľ vyhodnotí ako ekonomická položka, znamená to toľko, že najmenej aspoň toľko ráz po dve poplužia rólí treba počítať na kláštor, koľko je mníchov. Cirkevný zákon uhorský predpisoval, že ďalšieho mnícha len tak možno prijať, ak sú zaistené na jeho vydržovanie dve poplužia rólí (9a). V X. — XIII. stor. sa počítalo u nás na jedno poplužie 120—150 jutár zeme (48/285). Z tejto veľkej miery si možno predstaviť nepatrnú úžitkovosť rólí v obilí, hlavne to výroby stredovekej i novovekej, keď sa počítala na jedného mnícha ako vydržovacia základňa 240—300 jutár poľa. Podľa vtedajšieho spôsobu hospodárenia z toho bola z roka na rok len malá (azda sotva jedna dvadsatina) obrobená. Ten istý kus zeme sa používal na siatie niekoľko rokov (2—5) a ostatok poľa ležal ako čierny úhor, prieloh a upotreboval sa ako pastvisko.

Za značný pokrok v agrikultúre Podtribečia treba pokladať šírenie trojbratového hospodárenia, keď sa chotár rozdelil na trojaké role: ozimínové, jarinové a úhorové. Úhorov bývalo v chotári najviac. Jarinového poľa bolo málo, lebo okrem prosa, od XIII. stor. pohánky, jačmeňa a nemnoho ovsu, konopí a ľanu sa pestovalo málo okopaním (kapusta, cibuľa, fazuľa, cesnak, hrach, šošovica). Viac plochy zaberali oziminy.

Iná príčina, ktorá si vyžadovala vyrábanie poľa z lesov, bolo zakladanie farností. Podľa platného cirkevného zákona ako hmotná základňa pre faru bol určený kus úrodnej zeme, ktorú možno zorať za deň dvoma pluhmi, ťahanými štyrmi volmi, ale najmenej jedno poplužie. K tomu fara a dva domky s dvoma otrokmi, s koňom a 6 volmi. Ďalej dve kravy a 34 kusov drobného dobytky (ošípané, ovce, kozy . . .).

Fara ako spoločenská ustanovizeň nepozostávala len z farára, ale aj z kostolníka, často aj osobitného zvonára a miništranta, ktorí sa tiež zúčastňovali podľa biblických zákonov na dôchodkoch fary. Toto všetko znamenalo pre Podtribečie

rozmnožovanie životných potrieb, ktoré bolo treba zapravovať. Preto sa malo i pole rozširovať a to sa dosiahlo najčastejšie prerobením kusa lesa.

S kláštormi a farami súvisí i značné rozšírenie vinohradníctva pod Tribečom. Pre mníchov predpisovala regula na deň „hemina vini“ — hoľbu vína a omšu slúžiť bez vína tiež nebolo možné, teda sa museli postarať o víno; nedalo sa to nahradiť domácim dobrým nápojom, medovinou, preto museli zakladať vinice. Víno aj preto bolo hľadané, že jeho pitím sa neporušil častý pôst.

Uvedeným potrebám bolo možno vyhovieť len zvýšenou poľnohospodárskou výrobou. Väčšiu úrodu bolo možno dosiahnuť na väčšej ploche, extenzívnym rozšírením rolí alebo intenzívnym prehĺbením rastlinnej kultúry. Lenže pre túto ešte neboli pohromade potrebné podmienky, tak teda mohli len rozširovať osevnú plochu.

Do tejto práce účinne zasahovali aj spomínané ideologické strediská. Uvedené kláštory pod Tribečom boli takmer všetky benediktínske. Títo mnísi mali predpísané v regulách, podľa ktorých žili, že denne majú pracovať 7—8 hodín. Medzi prácami sa predpisujú pre nevysvätených mníchov, bratov, v prvom rade poľnohospodárske práce. Podľa reguly aj kláštory treba zakladať na takých miestach, kde si môžu mnísi sebestačne zaobstarať všetky životné potreby, počnúc od role, do ktorej zrno zasejú, až po mlyn a pekáreň, kde múku až po hotové jedlo spracujú (50/I-4, II-74).

Zachoval sa autentický súčasný záznam o odlesňovacej činnosti mnícha sv. Svorada na Zobore od jeho rovesníka Maura, biskupa v Pätikostoloch, ktorý okolnosti z videnia dobre poznal a hovorí, že Svorad okrem času modlitby nikdy nebol bez práce, lež „accepta securi quemdam laboraturus sylvae locum solitarium subintravit“ — uchopiac sekeru išiel na osamotené miesto lesa pracovať (35/123).

Dane odovzdávané od XI. stor. ako desiatok z rastlinnej úrody a zvieracieho prírastku a neskôr k tomu ešte i deviatok boli ďalšou prinucovacou pohnútkou, aby poddaní na úkor lesa rozširovali pole. Okrem toho od každej usadlosti (mansio) museli zaplatiť daň jedno ferta (florén, zlatku).

Koľko rolí potrebovali poddaní na výživu, o tom sa zachovali agrikultúrne mimoriadne zaujímavé údaje v pravote poddaných bývajúcich síce už mimo, ale predsa len v blízkom susedstve tribečskej oblasti v okolí Šale, Diakoviec, Kráľovej n/V., teda vo veľmi úrodnom kraji, s benediktínskym hlavným opátstvom (okolo r. 1233) na Pannonhalme za Dunajom. Podľa spisov miešaný súd vyhovel požiadavke nespokojných poddaných vedených Chomútom a uznal, že každý poddaný má mať 20 jutár rolí, a to 10 za poddanstvo a 10 na spĺňanie dávok pre opátstvo. Ak sa poddaný stane práce neschopným, ponecháva sa mu 5 jutár na výživu a ostatok sa prideli inému. Pri terajšom spôsobe hospodárenia na 20 jutrách na dolnom Považí by sa nez dali tí poddaní úbohými, chudobnými, ale pri agrotechnike na začiatku XIII. stor. len extenzívne využívané role dávali malý úžitok, preto sa obce rýchlo preľudňovali a boli prinútené premieňať lesy na pole. Krikľavé je, aký neúmerne malý bol podiel zeme pre poddanskú rodinu v porovnaní s podielom požadovaným pre osobu pohodlnejšie žijúceho mnícha (20 a 240 jutár).

Ďalšou pohnútkou pre rozširovanie poľa z lesa bolo zakladanie hradov. Pri týchto vždy musela byť naporúdzí hradná stráž a pre prípad obliehania značné zásoby potravín. Stráž tvorievala i sprievod zemepána pri cestovaní, veď mnohé cesty viedli cez lesy a na zbojníkov bývalo mnoho žalôb aj v okolí Tribeča. Občas sa s nimi zaoberalo aj krajinské zhromaždenie (10/603). Pri verejnom

vystupovaní zemepána kvalita a kvantita sprievodu mala prezrádať jeho moc. Na vydržiavanie nič nevyrábajúcich stráží, čiastočne cudzincov (i mnisi boli čiastočne cudzinci), bolo potrebné rozširovať pole na úkor lesov.

Tribečská oblasť bola obkolesená reťazou kláštorov, ale aj hradov a zámkov. Už aj pri stavbe hradov padli za obeť značné kusy lesov. Okolo hradu musela byť holina, aby sa nepriateľ nemohol ukrývať za stromami pred strelami z hradu. V predpolí hradov, hradieb bývali ohrady z hrubých palesákov. Násypy okolo hradov bývali zadržované pospolu dubovými brvnami. Do jarkov nabíjali zaostrené koly, tiež dubové. Vykurovanie chladných kamenných miestností hradu potrebovalo mnoho paliva. Takto pohlcoval lesy najvýznamnejší hrad tribečskej oblasti, nitriansky. Pretože sa niekoľko ráz dobre osvedčil pri nepriateľských útokoch (napr. r. 1043, 1074) a potom neskôr aj za hroznej tatárskej pohromy (r. 1241), panovníci na kráľovských majetkoch po župách prerábali drevené hrady na kamenné. Podporovali aj stavbu súkromných hradov. Tak vznikol dýmešský hrad, ďalej oponický, hrušovský, klišký. No zámockí velitelia ako verejní činitelia sa uvádzajú v listinách aj v Topoľčanoch, Topoľčiankach, Ludaniciach, Nitrianskej Strede, Solčanoch, Klátovej (Novej) Vsi, Bošanoch, Šimonovanoch, Oslanoch, Skýcove, slovom na všetkých stranách tribečskej oblasti. Uvedené hrady, zámky, kaštiele boli strediskami jednotlivých rodov, ale aj strediskami vojenskými, administratívnymi, súdnymi a spoločenskými a predovšetkým aj hospodárskymi. Lesov ubúdalo a poľa pribúdalo v prvom rade v blízkosti týchto hradov.

Pre hospodárske potreby zemepánov (medzi nimi boli spočiatku najbohatšími opátstvo na Zobore a v Hronskom Sv. Beňadiku) sa zakladali dvory a od XIII. stor., najmä za vládnutia Matúša z Trenčína, lehoty, ale v tribečskej oblasti, už dávnejšie zaľudnenej, v miere oveľa menšej než na hornom Ponitří (7/14).

Vcelku možno povedať, že osídlenie tribečskej oblasti bolo v XII. stor. takmer ukončené. Pôvodne vznikali drobné osady, ako ich uvádzajú listiny. Časom azda polovica osád stratila samostatnosť vo vojnových pomeroch a splynula s najbližšou dedinou (napr. Krňa vznikla spojením štyroch osád, Klátonovejsa asi z troch osád atď.). Tento proces trval ešte aj v XX. stor., keď sa zlučovali malé obce (napr. Somorová s Koniarmi, Slepčany s Mikovou Vsou, Malé Oponice s Veľkými Oponicami atď.). Pole sa rozširovalo na účet lesa ešte aj v XIX. stor. a bez úradnej ochrany by už bolo preniklo pri Žíranoch a Kostoľanoch pod Tribečom z juhovýchodného svahu na severozápadný svah pri Badiciach a Horných Lefantovciach. Podstatná zmena v pomere lesa a poľa v tejto oblasti sa už nedá očakávať ani v budúcnosti, a preto extenzívnu výrobu poľa a tým aj obdobie tradičnej extenzívnej agrikultúry treba pokladať za ukončené.

Na holých skalách alebo pustom morskom dne začala pestovať príroda rastlinitvo na Podtribečí. Začala azda drobnými zelenými riasami a keby sa jej človek nebol do roboty miešal, bola by už dosiahla vo vývoji naturalneho krajobrazu podľa všade platnej zákonitosti taký vrchol, ktorý sa označuje vo vede slovom klimax. To je najvyšší a najplnší vývojový stupeň miestneho porastu za daných pomerov po predchádzajúcich, vzájomne sa podmieňujúcich stupňoch.

Takýto zákonitý vývojový vrchol má dosiahnuť aj kultúrny krajobraz Podtribečia, keď prírode prispeje na pomoc aj kolektívna plánovacia skúsenosť človeka po predchádzajúcich agrikultúrnych stupňoch. Ak si chceme primerane

usporiadať agrikultúrny stav na Podtribečí v prítomnosti, musíme pravdivo poznať i jeho minulosť. Na úzadí s nedotknutými prírodnými pomermi hrdinne bojujúcej, celé stáročia trvajúcej výroby poľa z pralesov nadobúda správny vývojový smer i pravú veľkosť terajšia zmena tvárnosti Podtribečia. Na živelných krajobrazoch typológie tvorby poľa, žiarov, dýmeší, sečí, trebísk, klčovísk a ostatných technických typov odlesňovania a vytvárania poľa sa vo vývojovom rade vynímajúce postupujúce plánované zmeny ako nevyhnutné. Mnoho náznakov ukazovalo, že musí prísť zmena.

Keďže sú obyvatelia tribečskej oblasti krvným pokračovaním hrdinských rubačov lesa a vyrábateľov poľa na Podtribečí, táto skutočnosť zaväzuje v stopách predkov dôstojne pokračovať. Ako dávni predkovia vedeli zmeniť tradičnú výrobu poľa na pokročilejšiu, ako muselo dôjsť k zmene hospodárenia a techniky vo výrobe poľa, keď sa našiel hospodárnejší, výnosnejší spôsob, ako zamenili naši predkovia márnотratnejšiu techniku žiarenia lepšou, úspornejšou, pokročilejšou technikou dymenia a neskôr inými metódami odlesňovania, tak musí dôjsť k zmenám po dosiahnutí hraníc extenzívneho rozširovania hospodárenia v primeraných formách intenzívneho hospodárenia: či už v prehlbovaní ročite obracanej pôdnej vrstvy pomocou strojov, ktoré majú vykonávať všetku robotu, pri ktorej sa vykonávajú tie isté pohyby s vynakladaním veľkej sily, či už nateraz známym najúčelnejším používaním chemických, fyzických a edafických zmien pri umelom a prírodnom hnojení, či už v príprave, účelnom šľachtení, aklimatizovaní semien a sadiva, či vo vypestovaní a využívaní ekonomicky najvýhodnejších druhov rastlinných a zvieracích.

Účinné zmeny nie sú možné na rozpásikovanom choťári, pozostatku to dávno prekonaných poddanských časov, pri poťahu slabých kráv alebo hoc aj silných koní, lež len pri výkonných strojoch, nie pri vševiednom, málovládnom a vlastnoručnom obrábaní mnohorakých plodín, lež pri zmechanizovanej účelnejšej výrobe vo veľkom, s upustením od málo výnosných, neosvedčujúcich sa troškárskych výrobných spôsobov.

Takýto je prirodzený záver z poznania, akými najzákladnejšími agrikultúrnymi technikami sa menil fyziogeografický prírodný obraz kraja od riek Nitry a Žitavy smerom Veľkého Tribeča na hospodárskogeografický.

LITERATÚRA A PRAMENE

1. Lukniš M., *Morfologická štúdia Tribča*, Bratislava 1949.
2. *Malý soznam obcí na Slovensku*. Vydal Št. plánovací úrad, Bratislava 1948.
3. Tollius J., *Epistolae itinerariae*, Amstaeledami 1714.
4. Andrusov D., *Geológia a výskyt nerastných surovín Slovenska*, Bratislava 1943.
5. Stejskal J., *Geologie*, Praha 1949.
6. Papp K., *Geologiai viszonyok v kolektívnom diele Nyitravármegye monografiája*, Budapest 1898.
- 6a. Schafarzik Fr., *A Magyar Korona országai területén létező kőbányák részletes ismertetése*, Budapest 1904.
7. Szerémi, Ernyei, *A Majtényiak és a Felvidék*, Budapest 1913.
8. Kabina Fr., *Niečo o baníctve z okolia Ptáčnika a Homolky*; Kmeť A., *Geologizovanie okolo Pily*, Tovarišstvo II, 1895.
9. Konček M., *Prispevok k charakteristike klímy Slovenska*, Geographica Slovaca I, 1949.

- 9a. S. L adislai regis decretorum lib. II. cap. XXXVIII. v diele A. Bonfini, *Rerum Hungaricarum decades*, Coloniae 1640.
10. Pantocsek J., *Flóra v Nyitravármegye monografiája*, Budapest 1898.
11. Horusitzky H., *Agrogeologiai viszonyok Nagy Surány környékén v A m. k. földtani intézet 1902 évi jelentése*. H. Horusitzky, *Magyarország löszgeológiája* vo Földtani Közlemények XXVIII, 1898.
12. *Atlas republiky Ceskoslovenské*, Praha 1935, mapa púd; J. Spirhanzel, v Úvode k Atlasu, str. 20.
13. Treitz P., *Talajgeografia* vo Földrajzi Közlemények XLI; P. Treitz, *Gazdasági ásványtan és talajismeret*, 1929.
14. Bel M., *Notitia Hungariae novae historico-geographica* IV, Posonii 1742.
15. Korabinsky J. M., *Geographisch-hist. und Produkten Lexikon*, Pressburg 1786.
16. Smilauer V., *Vodopis starého Slovenska*, Bratislava 1932.
17. Nagy J., *Nyitramegye helyírása*, Nyitra 1864.
- 17a. Verešik J., *Nitra vo vzťahu ku svojmu zázemiu*, Geographica Slovaca I, 1949.
- 17b. Bártfa — Szabó L., *A Hunt—Pázmán nemzetségbeli Forgách család története*.
- 17c. *A Pécz nemzetség Apponyi ágának ... oklevelei*, Budapest 1906.
18. Vágner J., *Adatok a nyitravárosi plébániák történetéhez*, Nyitra 1902.
19. Tagányi K., *Nyitramegye helyneveinek magyarázata, Nyitramegyei Közlöny VII—VIII, 1887*.
- 19a. Stanislav J., *Okolie Nitry v stredoveku*, Náš národ I, 1943, č. 3—4.
20. Dedek—Crescens L., *Nyitravármegye története*, Nyitravármegye monografiája.
21. Janšák Št., *Staré osídlenie Slovenska*, Sborník MSS, 1931.
22. Anonymus, *Gesta Hungarorum*, Cassoviae 1772.
23. Janšák Št., *Slovenské hradiská z doby hallstatskej*. Sborník MSS 1929.
24. Tacitus P. C., *Germania*, cap. XLII, XLIII; Tacitus, *Annales* lib. II, cap. LXIII, lib. XII, cap. XXIX.
- 24a. Strabonos *Geographikon biblioi heptakaideka*, Amstelodami 1707, bibl. deuterus; C. Plinius Sec., *Naturalis historiae* lib. IV, cap. XII.—XIV.; Klaudiou Ptolemaiou *Geographiké hyphegéseos* bibl. deuterus; Cassii Dionis *Historiarum Romanarum* lib. Berolini 1901, vol. III, p. 260.
25. Firbas Fr., *Waldgeschichte Mitteleuropas* II, Jena 1951.
- 25a. *Lesy na Slovensku*, Št. plánovací úrad, Bratislava 1949.
- 25b. Knauz N., *Monumenta ecclesiae Strigoniensis* I, II, Strigonii 1874.
- 25c. Knieszsa I., *Az esztergomi káptalan 1156. évi dézsmajegyzékének helységei*, Századok 1939, 167.
- 25d. Fügedi E., *Nyitra megye betelepülése*, Századok LXXII, 1938.
26. Arnold Št., *Geografija historyczna Polski*, Warszawa 1951.
27. Svoboda P., *Život leša*, Praha 1952.
28. Melich J., *Honfoglaláskori Magyarország*, Budapest 1929.
- 28a. S. A. Victoris *Liber de caesaribus*, 1911; Anonymi *Epitome de caesaribus*: M. A. Probus; J. Capitolini, *Vita M. A. Probi*; Ammiani Marcellini, *Rerum gestarum...* lib. XVIII—XIX, cap. XI.; K. Dionos *Romaiakés historias* bibl. LXXI, cap. VIII—X.
- 28b. Orbán B., *A Székelyföld leírása*, 1869.
29. Berneker E., *Slawisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1913.
- 29a. Brückner A., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków.
30. Firbas Fr., *Waldgeschichte Mitteleuropas* I, Jena 1949.
- 30a. Petrov A., *Karpatoruské pomístní názvy*, Praha.
31. Fejérpataky K., *Kálmán király oklevelei*, Budapest 1892.
32. Cosmos Chronica-Pertz, *Monumenta Germaniae* SS IX, 44; Maurus, *Vita s. Zoerardi—Endlicher Monumenta Arpadiana*, 134.
33. Tagányi K., *A földközösség története Magyarországon*, Budapest 1894.

34. Saturnik Th., *O právu soukromém u Slovanů v dobách starších*, Praha 1934.
- 34a. Knauz N., *A Garan melletti Szent-Benedeki apátság*, Budapest 1890.
35. Vurum J., *Episcopatus Nitriensis*, Posonii 1835.
36. Ortuy T., *Magyarország régi vízrajza*, Budapest 1892.
37. Kmeť A., *Veleba Sitna*, Tovarišstvo 1893; *Sitno a jeho široké okolie*.
- 37a. Stanislav J., *Slovenský juh v stredoveku*, Turč. Sv. Martin 1943.
- 37b. Fejér G., *Codex diplomaticus Hungariae*, VII/5; III/2.
- 37c. *Hazai okmánytár VIII/2*.
38. Sikura J., *Miestopisné dejiny Turca*, Bratislava 1943.
39. Tagányi K., *Magyar erdészeti oklevéltár*, Budapest 1896.
40. Kavuljak A., *Dejiny lesnictva a drevárstva na Slovensku*, Bratislava 1942.
41. Niederle L., *Slovanské starožitnosti III. d.*, I. sv.
42. Novacký J. M., *Flóra Slovenskej republiky*, Bratislava 1943.
43. Görög, *Magyar Atlas*, Viennae 1802.
44. Tomka—Szászky, *Introductio in geographiam*, Posonii 1777.
45. Szamota—Zolnai, *Magyar oklevélszótár*; G. Szarvas—Zs. Simonyi, *Magyar nyelvtörténeti szótár*; G. Bárczi, *Magyar szofejtő szótár*, Budapest 1941.
46. *A Magyar Szent Korona országainak helységnévtára*, Budapest 1913.
47. Erdélyi L., *Arpádkor a Magyar állam, társadalom, művelődés legrégebb története*, Budapest 1928.
48. Hóman B., *Magyar történet*, I. köt. Budapest 1928.
49. Fekete St., *Typy vidieckeho osídlenia na Slovensku*, Bratislava 1947.
50. Fuxhoffer D., *Monasteriologia regni Hungariae*, 1869, II/74.
51. Насонов А. Н., *Russkaja zem'а*, Moskva 1951.

ИЗ ИСТОРИЧЕСКОЙ ГЕОГРАФИИ ОБЛАСТИ ТРИБЕЧА

Иосиф Мартика

Область Трибеча считается территория, ограниченная реками Житавя, Тор-маш, Нитра и ручьем Горнейский. Естественное состояние области до ее заселения берется при изучении за исходное. В настоящей статье рассматривается лишь небольшая часть изменений в географических условиях, которые настали после прихода сюда человека, а именно превращение лесов в поля, причины, вызвавшие это превращение, а также способ хозяйствования на земле. По археологическим и историческим данным область Трибеча является областью самой древней культуры Словакии. Древности, найденные здесь, представлены неолитическими каменными орудиями и предметами, относящимися к более поздним культурам.

Первые достоверные исторические данные мы находим у Тацита (в его произведениях *Germania* и *Annales*); места, к которым они относятся, однако, не указаны. Влияние теперешних жителей на природные условия области отмечается с первой половины IX столетия; в достоверных письменных источниках мы встречаем упоминание о ней начиная с XI века. Наряду с содержанием официальных документов, и местные названия являются предметом исследования, которое имеет целью установить где, когда, какими способами и какие леса обращали в поля жители области Трибеча. Самым старым и самым примитивным способом расчистки земли для пашин из-под леса было выжигание, паление хвойных, в частности сосновых лесов. Дубовые и другие густые лиственные леса заставляли медленно гореть — это была техника «дымения» (отсюда и название «дымеш»). Молодые и смешанные леса вырубали подсекали (отсюда названия «сечь»). Вырубки и пустоши (по-словацки «требеш» и «кльчовиско», которые встречаются в названиях селений) в лесных массивах возникали позднее, когда уже применяли более новую, комбинированную технику устранения леса.

О способах, какими леса превращали в поля говорят и некоторые названия, например «лазы» (выселки), «поляна», и особенно часто встречающееся в этой области название «копаница» («шталы»), имеющее то же значение, что и «лазы». Эти названия обозначают и особый тип разбросанных поселков.

По содержанию документов можно в общих чертах восстановить и как было организовано ведение хозяйства. Хозяйство было общинным. Всея землей (полями, лугами, лесами, пастбищами) владели сообща; каждому общиннику почти ежегодно выделяли в пользование по равному участку земли. Принцип равных долей вел к тому, что вся земля, принадлежащая поселку, делилась на одинаковые части, а эти в свою очередь делились на столько полей, сколько было общинников. Так возникла многополосица, которая, хоть и живописна летом, но с экономической точки зрения представляет из себя безотрадное явление, неизбежно влекущее за собой низкую производительность в сельском хозяйстве и большую бедность словацкого народа.

Причины, заставлявшие людей обращать леса в поля, были материального характера, но они заслонялись идеологическими. Новая христианская идеология, новое общественное устройство вытесняли веру и культ домашних богов, а потому и валились священные деревья, леса, которые были их обиталищем. Прикрываясь именами метафизических деятелей, изображенных в церкви, новые общественные силы завладевали всей землей, вместе с ее плодами и ее возделывателями. Чтобы удержать и расширить эту власть создавались опорные центры, которые в виде церковных приходов и монастырей вскоре окружили область Трибеча. Чтобы основать один церковный приход необходимо было располагать по крайней мере 60—80 гектарами поля, а на одного монаха должно было быть вдвое больше. Эти поля приходилось отвоевывать у леса.

Другой причиной увеличения площади пашни были все возрастающие налоги — десятины, а вскоре и «девятины» (девятые доли), которые взымались с урожая и прилода домашних животных, а также дань в четверть флорина с каждого «дыма» (дома).

Не меньшую роль в этом процессе играли замки, которые цепью окружали область Трибеча. Вокруг замков должно было быть открытое пространство, чтобы враг не мог скрываться за деревьями. Стража — а чем больше ее было вокруг владельца замка, тем могущественнее считался он — поглощала огромное количество продуктов. В замках постоянно должны были быть значительные запасы. Все это опять-таки побуждало расширять пашню за счет леса.

Заселение области Трибеча было в общих чертах завершено появлением множества небольших поселков, половина которых позднее слилась с более крупными селениями.

Если в процессе развития экстенсивного сельского хозяйства сменилось несколько способом превращения лесов в поля, то после того, как экстенсивный способ обработки земли достиг предела, неизбежно должны были настать изменения в экономическо-географических условиях, и это привело к плановому интенсивному хозяйствованию.

(Перевод со словацкого В. Андрусовой)

AUS DER HISTORISCHEN GEOGRAPHIE DES TRIBEČER GEBIETES

Jozef Martinka

Zum Tribečer Gebiet wird jenes Gebiet eingerechnet, welches von den Flüssen Žitava, Tor-máš und dem Hornejser Bach begrenzt wird. Für diese Gegend wird als Ausgangspunkt der natürliche Zustand dieses Gebietes genommen, das heist der, welcher noch vor der Kolonisierung herrschte. Gegenstand dieser unserer Betrachtungen zeigt nur einen kleinen Ausschnitt aller Änderungen geographischer Verhältnisse, die nach der Ankunft des Menschen auftraten, und zwar das Umarbeiten der Wälder in Felder, die Gründe dieser Umwandlungen, und nicht zuletzt das Einführen der ersten wirtschaftlichen Methoden. Nach archeologischen und historischen Angaben ist das untere Tribečer Gebiet das älteste Kulturgebiet der Slowakei. Von der Neolithzeit angefangen kommen bis heute unzählige Funde alter Ansiedlungen ans Tageslicht.

Die ersten glaubenswürdigen Angaben hierüber schrieb schon Tacitus (in den Büchern: „Germaniae“ und „Annales“), doch ihre einheitliche Lokalisation ist nicht ganz gelungen. Seit dem IX. Jahrhundert wird der Einfluss der Ahnen der heutigen Einwohner des unteren Tribečer Gebietes aufgezeichnet. Gegenstand vieler Untersuchungen sind unter

anderem Dokumente, historische Aufzeichnungen so wie auch Ortsbenennungen, wodurch man erfahren will, wo, wann, und durch welche Art und Weise welche Wälder von den Einwohnern der Tribečer Gegend zu Feldern umgewandelt wurden.

Die älteste und primitivste Art der Herstellung von Feldern geschah mit Hilfe des Ausbrennen der Nadelwälder („žiar“). Eichen- und andere Laubwälder wurden mittels Ausräucherungen zu Feldern verwandelt und so entstanden sogenannte „dýmeče“ (Rauchplätze) — (Ghymes), Jung- und Mischwälder wurden mit Hilfe der Technik des Ausroden, Ausreinigen und Aushauen vernichtet (triebenie, sekanie, klčovanie), und zu Feldern umgewandelt, worauf uns viele Ortsbenennungen, wie zum Beispiel: Tribeč, Seč, Klečeň und Andere, erinnern. Zeitweilige steuerfreie Güter, Waldwiesen, Bergdörfer und verstreute Ansiedlungen („lehota, laz, poľana, kopanica, štál“) bezeichnen nicht nur entwalderte Landstreifen, sondern auch einen persönlichen Typ dieser Ansiedlungen.

Aus den zerstreuten Angaben der Urkunden kann man die Art der Wissenschaft so ziemlich rekonstruieren. Damals herrschte ein gemeinschaftliches Wirtschaften. Alle Erzeugungsmittel (Felder, Wiesen, Weiden, Wälder, Wohnungs- und Wirtschaftsgebäude, Geräte usw.) waren Gemeingut und jedem, der darauf Anspruch tat, wurde ein gleicher Teil zugeteilt. Dieser Grundsatz der gleichen Rationierung war der Anfang dazu, dass die grösseren Teile des Gemeindegebietes — die natürlich gleicher Qualitäten waren — jährlich gewohnheitsmässig in so viele Parzellen geteilt wurde, als es vollmächtige Teilhaber gab. So wurde das Katastrat errichtet, welches im Sommer einen schönen Anblick bot, jedoch wirtschaftlich unrentierbar war, da als seine Folgen eine mindere Produktivität und die somit mitschleppende Armut der Landwirten auftraten.

Die Umwandlung der Wälder zu Feldern wurde aus materiellen Gründen begonnen, wenn auch dieselben als ideologische Gründe hervorgehoben wurden. Hatte die alte einheimische Religion Quellen, Bäume und Haine ihren Göttern eingeweiht, so räumte die sich verbreitende katholische Religion diese Naturstütze ihres Gegners aus dem Wege, in dem sie diese Haine aushaute. Zur Verbreitung dieser neuen Lehre wurden ideologische Zentrums Klöster errichtet, welche bald das ganze untere Tribečer Gebiet umgrenzten. Zur Erhaltung jedes einzelnen Mönches wurde gesetzlich wenigstens 240 Joch Land, und zur Errichtung einer neuen Pfarre beinahe 120 Joch Land vorgeschrieben. Das erwähnte vorgeschriebene Land musste durch Entwaldungen gewonnen werden.

Ein anderer Grund der Verbreitung der Felder war die Vermehrung der Bevölkerung, so wie auch das Einführen der Steuer und Tribute (ein Zehntel, Neuntel und Viertel-Floren vom „dym“ (Rauch) eines jedes Feuerherdes).

Grösstenteils trugen dazu auch die Schlösser, Burgen und Kurie bei, da sich diese in der Tribečer Umgebung sehr vermehrten. Der Burgschutz, die Begleitung des Burgherren verbrauchten viele Früchte und auch aus diesem Grunde tat es Not die Felder auf das Konto der Wälder zu vermehren.

Die Besiedlung der Tribečer Gegend wurde ungefähr im XII. Jahrhundert mit der Errichtung vieler kleiner Ansiedlungen beendet, welche später zirka zur Hälfte mit anderen Ansiedlungen verschmolzen.